

A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén

A XV. században az áruterelés fejlődése elsősorban a mezőgazdaságban lényeges változásokat hozott. A feudális járadék formái között egyre inkább tért hódít a pénzjáradék, fejlődést tapasztalunk a társadalmi munkamegosztás terén is.¹ Emelkedik a városok és mezővárosok kereskedelmi jelentősége. Kiszélesül a belső piac, a mezővárosok körül kisebb piac körzetek jönnek létre, egyes városok gazdasági hatósugara viszont már országrészekre terjed ki. Nyomon követhetjük az országos piac elemeinek kialakulását is.² Ezzel szemben meg kell jegyeznünk, hogy városaink fejlődése — különösen ipari téren — egyes kivételektől eltekintve nem érte el a nyugati városok színvonalát, és így gazdasági erejük viszonylag jelentéktelen volt.³ Természetesen ezeknek a gazdasági jelenségeknek ki kellett hatniuk az ország politikai szervezetére is. Közismert tény, hogy Magyarország politikai fejlődésében a városi polgárság a nyugati államokhoz képest igen kis befolyással rendelkezett, és az is közismert, hogy a polgári rend egységes erővé alakulása Mohács előtt csak megkezdődött, de nem jött létre.⁴

Véleményünk szerint a városi rend egységes, nyugati értelemben vett „harmadik renddé” fejlődése csak abban az esetben következhetett volna be, ha az egyes városok, vagy város csoportok körül kialakuló piac körzetek közötti kapcsolatok olyan formát öltöttek volna, amelyben a köztük levő ellentétek eltűnnek, egyszóval kialakul az egységes, országos piac. Az alábbiakban ehhez a problémához kívánunk néhány adalékot nyújtani. Különösen középkori fővárosunk története szempontjából van ennek a kérdésnek égető jelentősége. (Fővároson itt és a továbbiakban nemcsak Budát értjük, hanem a vele ekkor már gazdasági egységet képező Pestet és Felhézvet is, hiszen a három város már a kortársak előtt is gazdaságilag egynek számított.)⁵ A belső kereskedelmi forgalomban a vezető szerepet a fővárosi polgárok játszották,⁶ sőt még a külkereskedelemben is ők jártak az élen, bár itt erős külföldi konkurenciával kellett küzdeniük.⁷ Ezért gazdaságilag a belső piac alakulása, politikailag a rendi fejlődés a városok közül leginkább a fővárost érintette. Mindezen problémák megvilágítására nagyon alkalmasnak látszik a XV. századi Magyarország egyik legjelentősebb vámperének, az 1476—78 között, majd újrafelvétel miatt 1492-ben másodízben folyt nagyváradai vámpernek

története. Ebben a perben a nagyváradai káptalannal szemben részt vett Magyarország szinte valamennyi jelentős városa, és világosan megmutatkoznak az országos piac meglevő elemei, de azok korlátai is.⁸

I. A nagyváradai vámpér lefolyása

A vámpert hosszú ideje ismeri történetírásunk. A kiváló szász történész, G. D. Teutsch már 1844-ben írt tanulmányt róla a nagy múltú szász tudományos folyóirat, az Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde első évfolyamában.⁹ Dolgozatában nemcsak a per lefolyását ismertette, hanem az abban kiadott oklevelekből is többet leközölt, így az 1478-as tarifát és ítéletet is. 1857-ben Teleki József adott ki az 1476—1478-as per okleveleiből.¹⁰ Az 1492-es per kiadása elmaradt. Azonban az első vámpér ismertetett anyagát sem tekinthetjük teljesnek. Az oklevélkiadók a szászok levéltári anyagát használva a többi város ügyében kiadott ítéletleveleket nem ismerték. Ezekről, sajnos, csak részleteiben, egy másik, az 1496. évi zsitvatói vámpér tudósít bennünket.¹¹ A nagyváradai per feldolgozásával, Teutsch és Teleki kiadásai alapján, sokan foglalkoztak. 1883-ban Bunyitay Vince írt részletesen — és állásánál fogva (nagyváradai kanonok volt) a nagyváradai káptalan szempontjából — a perről.¹² Bunyitay könyve megjelenése óta azonban a forrásanyag bővült: megjelentek a beszercei városi levéltár középkori okleveleinek regesztái, és ezáltal a szakirodalom tudomást szerezhetett az 1476—78-as per addig ismeretlen okleveleiről, a káptalan védekezéséről.¹³ Ezt a kiadást azonban senki sem használta fel, és így továbbra sem lehetett az 1478-as tarifarendezést az azt megelőző állapottal összehasonlíttani. A későbbi irodalom továbbra is Teutsch, Teleki és Bunyitay nyomán haladt. Az utóbbi években is többen foglalkoztak a perrel, így Mályusz Elemér¹⁴ és Elekes Lajos¹⁵.

Nagyváradon a káptalan vámjoga évszázadokra nyúlt vissza. Vásár-vámjogát I. László király adományából vezette le,¹⁶ ezt azonban nem tudta igazolni, és így vámjoga alapjául Imre király 1203. évi kiváltásiglevelét tekintették.¹⁷ Imre ekkor a káptalannak adta a Bihar megyei falvak és vásárok királyt illető vámjovédelmének kétharmadát. A vám birtoklását a káptalan nem élvezhette zavartalanul. Már 1284 és 1285-ben hallunk vám- és vásárjogaikkal szemben támasztott nehézségekről.¹⁸ A XIV. század első felében jogaik további sérelmeket szenvedtek. Nagy Lajos király ezért 1342-ben visszaadja a káptalannak — az ezek szerint időközben elvesztett — káptalani vámrészt, amihez az eddig az uralkodó birtokában maradt utolsó vámharmadot is hozzáadja.¹⁹ Ezentúl a káptalan, ha nem is egészen háborítatlanul, állandó birtokosa maradt a teljes vámnak. Kíméletlen vámszedési módja miatt már a XIV. században nézeteltérés támadt a káptalan és saját püspöke, Meszesi Demeter között.²⁰ Ezzel az esettel kapcsolatban megtudjuk, hogy Váradon kétféle vámot szedtek: vásár- és kapuvámot. A vám olyannyira sújtotta a váradi és Várad környéki lakosságot, hogy a püspök kikényszerítette a káptalantól

a vásárvám megváltását átalány fejében a környék püspöki és káptalani jobbágyság számára.²¹ Azonban a káptalan vásár- és kapuvámszedési jogával szemben egyéb panaszok is merülhettek fel, mert 1409-ben Csáki volt erdélyi vajda mint Bihar megyei főispán a megye közgyűlésén tartott vizsgálatot a káptalan vámjoga ügyében. A vizsgálat a káptalant igazolta.²² Újabb nehézséget okozott a káptalannak, hogy a váradi püspök 1428-ban vásárljogot szerzett saját nagyváradi városrészei, Olaszi és Vadkert számára, ami miatt 1429-ben ellentét robbant ki a püspök és káptalana közt.²³ Később kiegyeztek, és a káptalan e két helyen is megerősítette vámjogát. A vásárok között a vadkerti és olaszi vásárok lassan az eredeti vásárokat is felülmúlták.²⁴

A nagy vámpér az 1470-es években kezdődött. A per kezdetén a káptalannal szemben Erdély, később pedig Magyarország városai is pereskedtek. Az erdélyi városok ugyanis vonakodtak az általuk igazságtalanul magasnak tartott vámot megfizetni.²⁵ Ezért a káptalan 1476. augusztus 1-én királyi utasítást eszközölt ki, amelyben az uralkodó a káptalani vámjog kérdésében vizsgálatot rendelt el, amit az aradi káptalan és Bihar megye communitása 1476. augusztus 20-án per modum proclamatae congregationis teljesített is.²⁶ A közgyűlésen kihallgattak hatvankét szomszédos Bihar megyei nemest, akik kisebb eltérésekkel ugyan, de lényegében mind a káptalan javára vallottak. Igazolta a vizsgálat, hogy a káptalan emberemlékezet óta egy régi registrum, azaz vámtarifája alapján szedte a váradi vásár- és kapuvámost, bár hozzátették azt is, hogy egy forint értékű áru után egy dénár vámot, azaz egy százalékos értékvámost szedtek. Végül írásba foglalták a régi tarifát.

A per azonban nem ezzel a vizsgálattal indult meg, hiszen a következő hónapban, szeptember 10-ére, az első ismert perbeli határnapra már perhalasztás útján került az ügy, tehát ez előtt már kellett egy korábbi terminusnak lennie.²⁷ Eddig a per még csak a káptalan és Erdély összes szabad királyi városai között a vadkerti vásárvám ügyében folyt, most azonban Buda is beavatkozott a városok oldalán.²⁸ A személynöki bíróság előtt indított pert ebben a perszakaszban nem fejezték be, hanem elhalasztották. Az uralkodó azonban elrendelte, hogy az erdélyi városok az ítélethozatalig csak annyit fizessenek a váradi vámon, mint a budaiak és a pestiek.²⁹ Közben Budán kívül Pest és Kassa is beavatkozott a perbe, hogy azután a per végén az erdélyi városokon (Nagyszeben, Brassó, Kolozsvár, Beszterce, Segesvár, Torda, Enyed, Gyulafehérvár, Szászváros és Meggyes) kívül kilenc magyarországi (Buda, Pest, Fehérvár, Kassa, Pozsony, Eperjes, Bártfa, Lócse és Ráckeve) is részt vegyen.³⁰ A per tovább folytatódott, de ítéletet nem hoztak, így Mátyás kénytelen volt utasítani a személynököt, hogy 1477 májusban hozzon végre ítéletet. A personalis valóban tárgyalta is ekkor a pert, hiszen sorra átírja a városok számára a káptalan által bemutatott okleveleket, de ítéletet mégsem hozott.³¹

Egy 1477. június 11-én kelt oklevél ad választ arra vonatkozóan, hogy miért nem hoztak ítéletet. Ezen a napon ugyanis megjelentek a

budai káptalan előtt Anárcsi Thegzes Péter és Jenői Simon mesterek, a nagyváradi káptalan kanonokjai, és a káptalan nevében előadták, hogy az uralkodó „ob favorem civitatum suarum regalium et etiam reginalium civiumque mercatorum in eisdem conmorantium quasdam causas in facto exactionis tributorum Waradiensium non tam iuris ordinem observando, quin potius absoluta sua potentia prout vellet et sibi placeret adiudicare atque huiusmodi tributum cum magno detrimento et defectu limitare pretenderet”. A káptalani képviselők a királyt és utódait ettől eltiltották, és egyben ünnepélyes ellentmondást jelentettek be. Tehát közismertté vált a király terve, hogy a vámpert új tarifa létesítésével a városok javára kívánja eldönteni. A májusi tárgyaláson ezért az új szabályzat elkészítése végett el kellett halasztani a pert. Akkor a káptalant csak ügyvédje, Solymosi László képviselte, míg júniusban már két kanonokot küldött fel a káptalan Budára.³² Az uralkodó tervét békés úton, megegyezéssel kívánta elérni, azonban a nagyváradi kanonokok ünnepélyes tiltakozása nyilvánvalóvá tette, hogy a káptalan erre nem hajlandó, jogaihoz ragaszkodik, tehát békés megegyezésről szó sem lehet. Mátyás ezért 1477. július 3-án a nagyváradi vásárokat királyi hatalmával megszüntette, illetőleg Debrecenbe helyezte át.³³ Debrecen ekkor a Hunyadiak családi birtoka és egyben vámszedőhely, melynek jövedelme a budai vár udvarbírói hivatalához folyt be. E vám ellen is voltak panaszai a városoknak.³⁴ A káptalan, sőt a váradi püspök jövedelmeit is súlyosan érintette a királyi intézkedése, és ezáltal egyezkedésre hajlamossá tette. 1478. február 17-én az uralkodó a váradi püspök kérésére újra engedélyezte a váradi vásár megtartását, de április 5-re a feleket megidézte a személynöki bíróság elé.³⁵ Nem tudni azonban, mely okból, ezen a napon mégsem a személynök, hanem Ország Mihály nádor járt el a vámpertben. Végre, kétévi pereskedés után az idézőlevélben feltüntetett terminuson ítéletlevél zárta le a pert. Az ítéletnek csak a szász városok számára kiadott példányát ismerjük, amelyben átírják a szászok kiváltságlevelét. Vámentességük alapja II. András király 1224. évi privilégiuma, az úgynevezett *Andreanum*, melyet majd valamennyi uralkodó megerősített.³⁶ Az ítéletlevél a káptalan által előterjesztett bizonyítékok közül csak Imre király 1203-as, a vámok kétharmadát adományozó kiváltságlevelét és az ezt a harmadik harmaddal megtoldó Nagy Lajos-féle 1342-es privilégiumot vette figyelembe. A többi káptalani bizonyítékot, köztük az 1476-os vizsgálatot meg sem említették. A szászok az 1203-as kiváltságlevelét nem tudták érvényteleníteni, és így az *Andreanum* mentesítését csak az 1342-es oklevél vámharmadjával szemben próbálták érvényesíteni. Hajlandók voltak a másik kétharmad vám megfizetésére, azonban új, igazságos vámtételeket kértek. A nádori ítélet teljes egészében a szászok érvelését fogadta el, a harmadik vámharmad fizetése alól felmentette őket, a kétharmadra vonatkozóan pedig új vámszabályzatot léptetett életbe.

A magyarországi városok ügyében kiadott ítéletlevél szövegét nem ismerjük, csak feltevésekre szorítkozhatunk. Buda, Pest és Fehérvár

esetében a nagyváradival majdnem egy időben folyt első zsitvatói, az 1492-es második nagyváradi, és az 1496-os második zsitvatói vámperek indokolásai és ítéletei alapján³⁷ szinte biztosra vehetjük, hogy ezek a városok a vámpերben megerősítették teljes vámmentességüket. Kiváltságleveleik ugyanis a vámmentességet nem új, hanem közismert régi jognak állították, amelyre vonatkozó eredeti kiváltságleveleik elvesztek. Így fel kellett tételezni, hogy megelőzték az 1203-as váradi privilégiumot, tehát a káptalannak adott vámjog nem sérthette a városok régi mentességét.

A nagyváradi káptalan látszólag megnyugodott az ítéletben, de jogai fenntartására különböző hiteleshelyek előtt több ízben tiltakozást jelentett be.³⁸ Mátyás halála után pedig elérkezettnek látta az időt arra, hogy jogait érvényesítse. A személynöki bíróság előtt perbe fogta az erdélyi városokat. A magyar városok újból beavatkoztak a perbe, ezúttal azonban csak Buda, Pest, Kassa és Bártfa. A király először személyesen kívánt Nagyváradon ítékezni az ügyben, később azonban mégis a személynöki bíróság mondta ki — több perhalasztás után — az ítéletet. Átírta a káptalan tiltakozását, amelyben a kanonokok előadták — majdnem az 1477-es tiltakozással azonos szavakkal —, hogy Mátyás városai iránti kedvezésből nem *iuris ordine observato, quam absoluta sua potentia* hozatta meg a nádorral az ítéletet. Ugyancsak átírta a bíróság a káptalan bizonyító oklevelei közül azoknak a többségét is, amelyeket a nádori törvényszék hallgatással mellőzött: így az 1476-os vizsgálatot. Mivel a vizsgálat igazolta, hogy a káptalan valóban jogosan, a bemutatott régi tarifa alapján szedette a vámot, a városok a vizsgálatall szemben alaki kifogással éltek. Szerintük ugyanis a vizsgálat érvénytelen, mert proclamata congregatió történt inquisitio esetén az ország szokásjoga szerint az ellenfelet is meg kellett volna idézni, ez esetben pedig ez nem történt meg. A városok érvelését elfogadta a személynöki bíróság, és Ország Mihály ítéletét új ítélettel erősítette meg.³⁹ Újabb ítélettel erősítették meg jogukat Buda, Pest és társaik is.⁴⁰

2. A nagyváradi vámtarifák

Az előbbi fejezetben röviden összefoglaltuk a vámpер lefolyásának történetét, azonban szándékosan nem tértünk ki a legfontosabb kérdésre, a nagyváradi vásároknak és az itt szedett vámoknak a jelentőségére. A nagyváradi vásárok jelentőségét földrajzi helyzetük adta meg. Várad Magyarország több piackörzetének érintkező pontjánál feküdt, amelyek között ezért Nagyvárad volt a természetes árucserközpont.⁴¹ A vámpер maga is teljes mértékben ezt igazolja. Az erdélyi kereskedővárosokon kívül az ország központjában fekvők (Buda, Pest, Fehérvár és Ráckeve), az északkeleti felvidékiek (Kassa, Eperjes, Bártfa és Lőcse), sőt nyugatmagyarországiak (Pozsony) is részt vettek a vásárokon. A kereskedők zöme megelégedett azzal, hogy áruít Váradra vigye, ahol eladta és helyette ott szerezte be, amire szüksége volt. Különösen jól igazolja ezt Kassa pél-

dája. A XIV. században a kassai kereskedők még rendszeresen jártak Erdélybe, azonban a XV. században csak Váradig utaztak, és ott cserélték el áruikat erdélyi árukra.⁴² A váradi vásároknak ezt a közvetítő jellegét a kortársak is világosan látták. Nem tartották közönséges vásárnak, egy piackörzet központjának. A vámperben kiadott okleveleket szerkesztő jogászok ügyeltek arra, hogy a váradi vásárokat meg lehessen különböztetni a többi vásároktól. Többnyire nem forumnak vagy nundinának nevezik, hanem locus cambii seu permutationis, cambium seu permutatio rerum mercimonialium, commutatio rerum venalium névvel emlegetik.⁴³

A váradi vásároknak ez a piackörzeteket összekötő szerepe különösen szükségessé teszi annak megállapítását, hogy mely áruknak volt a legnagyobb jelentősége ezeken a vásárokon. A váradi vásárokon előforduló legfontosabb áruknak ugyanis nemcsak egy piackörzetre, hanem az egész belső piacra jellemzőnek kellett lenniük, hiszen három (illetve Pozsonyt is ide számítva négy) nagy gazdasági körzet kereskedői fordultak meg itt. Szerencsére módunk van erre a kérdésre választ adni, mégpedig a vámtarifák összehasonlítása útján. A perben ugyanis két vámtarifa szerepelt, a káptalan által 1476-ig használt „antiquum registrum”⁴⁴ és az 1478-as Ország-féle tarifa. Ez utóbbit a nádor a városok kérésére és javára, speciális királyi utasításra adta ki, tehát a városok gazdasági érdekeit szolgálta. A két tarifa összehasonlításával ezek szerint megismerhetjük azokat az árukat, amelyek vámmérséklése leginkább szolgálta a városok érdekét.

Az összehasonlítás előtt azonban foglalkoznunk kell a vám jellegével és az első tarifa korával és hitelességével. A váradi káptalan XIV. századi statutumai szerint a káptalan Váradon kétféle vámot szedett: vásár- és kapuvámot.⁴⁵ A Szentjánosban 1476. augusztus 20-án tartott Bihar megyei vizsgálat is ezt igazolta. A vizsgálat alatt ugyanis az első tanú, Sztári János vallomását, hogy a káptalan a városba érkező minden kereskedőtől „tributum portarum et fori exegisset et exigi fecisset iustum”, mind a hatvankét tanú megerősítette. Bonyolulttá teszi az ügyet azonban, hogy Sztári vallomása elején előadta ugyan, hogy a káptalan a vámot „iuxta seriem et formam cuiusdam veteris et antiqui registri inferioris presentibus verbotenus transcripti, quod ab olim habuit” szedte, vallomása végén viszont azt állította, hogy „ita videlicet, quod a singulis mercantiis unum florenum auri valentibus, singulum denarium talismodi monete, cuius centum denarii unum florenum auri valent, et supra ad eundem numerum de singulis mercantiis, necnon de aliis rebus venalibus iuxta exigentiam rei tam vendite, quam empte exigi fecisset.” Sztári vallomását — Ártvány Balázs kivételével, aki azt vallotta, hogy nem tudja, „si aliquando ipsum capitulum contra registrum excessisset, an ne” — az összes tanú megerősítette, sőt a két egykori vámszedő, Mezőgyáni Pál és Szeléndi Antal is azt vallotta, hogy a régi registrum szerint, és ordine superius memorato szedte a vámot annak idején.⁴⁶ Az ordo superioris memoratus nyilván azonos a Sztári által említett egy százalékos érték-

vámmal. A vizsgálat végén átírt *registrum antiquum* (1. alább, függelék) azonban ezzel ellentétben áll, nem érték-, hanem darabvámot tartalmaz.

Tudjuk azt, hogy a vásárvám, akár a harmincad, értékvám volt, míg az út-, híd-, rév- stb. vámokat mennyiség vagy súly alapján szedték. Értékvámnál a vámolás mindig kapcsolatban van az áruk felbontásával.⁴⁷ Az egy százalékos értékvám és az áru kibontásának kapcsolatára mutat rá a nádori ítéletlevél is: „*quod singulas mercantias seu res mercatorum quorumcumque exactores tributorum singillatim examinare vel conspiciere non habeant.*” Úgy tűnik tehát, mintha a káptalani tarifa a kapuvám, míg az egy százalékos értékvám a vásárvám lett volna. Ez azonban csak látszat, ami egyáltalán nem bizonyítható. Kétségtelen, hogy ez ellen az értékvám jelleg ellen igen élesen küzdöttek a városok, ami kiderül a százszok 1492. évi tiltakozásából is. E szerint a kanonokok „... *pretendunt a singulis mercantiis unum florenum auri valentibus singulum denarium talis monete, cuius centum denarii unum florenum auri valerent, exegisse, . . . quilibet enim, qui rerum mercimonialium hinc inde deferendarum quantitatem et numerum novit vel intellexisse potuit, metiri posset, sepius contigisse, quod de uno quoque curru res quascumque in valore mille florenorum deferente decem florenos auri idem capitulum contra ius phasque inmoderata abusione exegisset. Forent autem tales mercatores, qui secundum magis et minus quandoque res et mercimonia trium vel quatuor milium florenorum aut etiam ultra deferre consuevissent. . .*” Valóban ezek szerint egy-egy nagykereskedő esetleg 30—40 ft vámot is fizethetett volna.⁴⁸ Meg kell ugyan jegyeznünk, hogy ez a vám egyáltalán nem volt szokatlan a korabeli Magyarországon. Mátyás 1480-ban, a nagyváradi vámperben vámmentességi jogukat megerősítő pestieket a horvátországi vámok fizetése alól is felmenti, kivéve a Frangepánok modrusi vámját, ahol de rebus singulorum centum florenorum auri singulum unum florenum, azaz ugyanazt az egy százalékos értékvámot, amit Nagyváradon elvetnek, kell fizetniük.⁴⁹ A *registrum* kapuvám jellegének viszont ellentmond az a tény, hogy ismerjük a nagyváradi kapuvámnak, helyesebben kapuvámoknak a per lezajlása utáni tarifáit, és ezek egyáltalán nem azonosak egyik perbeli vámtarifával sem. Egyrészt mások a tételek, másrészt jóval kevésbé részletesek.⁵⁰ Viszont, ha a perben bemutatott káptalani tarifa nem a kapuvámra, hanem a vásárvámra vonatkozik, akkor csak az a lehetséges magyarázat, hogy a káptalan és vámosai egyes, viszonylag kis mennyiségben nagy összeget jelentő áruknál a tarifa helyett a számukra sokkal gyümölcsözőbb értékvámra tértek át, és ezt a szokásjog által törvényesítették. A tarifában ugyan nem szereplő, de kétségtelenül Váradon keresztülhaladó fűszerféléket, késeket stb. nem is tudta volna a káptalan másként, mint értékvámmal megvámolni. Az értékvámnak ezért elsősorban a posztó és esetleg a külföldi fűszerek kereskedelmében lehetett jelentősége. Ezért azután a városok egyaránt küzdöttek az értékvám ellen és a tarifa tételeinek mérsékléséért.

A káptalani tarifa korának és hitelességének megállapításánál az 1476-os Bihar megyei *proclamata congregatiós* vizsgálatból kell kiindul-

nunk. A vizsgálatlalt szemben ugyan a városok formai kifogással éltek, mert a proclamata congregatióra nem idéztették meg az ellenfelet, jelen esetben a városokat.⁵¹ A tarifa hitelessége ellen azonban a formahibán kívül ellenvetést nem tettek, sőt az a tény — mint látni fogjuk —, hogy a nádori bíróság az új tarifa megállapításánál a káptalanit vette alapul, azt igazolja, hogy valójában ők sem kételkedtek hitelességében. A hatvan-két kihallgatott Bihar megyei nemes nyilván jól ismerte a váradi vámszedés módját, és nem valószínű, hogy hamisítás esetén ezt a városok nem aknázták volna ki. Véleményünk szerint tehát a proclamata congregatio aktájának végén a káptalan antiquum registrumaként átírt vámszabályzat valóban azonos a káptalan által hosszú ideje, de legalábbis az 1476 előtti években használt vámtarifával. Legfeljebb abban adhatunk igazat Árthándy Balásznak, hogy a káptalan vámosai nem mindig tartották be a tarifát, hanem magasabb vámot szedtek.

Nehezebb probléma a tarifa korának meghatározása. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az 1440-es években már ezt a tarifát használták. A vizsgálat alkalmával ugyanis Szeléndi Antal azt vallotta, hogy harminckét évvel ezelőtt (azaz 1444-ben) rokonánál, Gyulay Miklós váradi éneklőkanonoknál élt, aki akkor a vámot a káptalantól bérelte, és a vámszedést őrá bízta. Szeléndi pedig már akkor ennek a tarifának az alapján szedte a vámot. Vallomásában nincs okunk kételkedni. Gyulay 1443-ban lett éneklőkanonok, tehát 1444-ben bérelhette a vámot.⁵² Hasonló Mezőgyáni Pál vallomása. Mezőgyáni, aki 1472-ben a káptalan jegyzője,⁵³ fiatal korában, amikor Arnold dékánkanonok bérelte a vámot, szedte a registrum alapján a dékán megbízásából a vámot. Sajnos, Arnoldra vonatkozóan nincs adatunk, tehát ezt az adatot nem tudjuk kormeghatározóként felhasználni.

Bizonyos módot nyújt a tarifa korának meghatározására, hogy egyes tételeket garasban, illetőleg fertóban adnak meg. A garas mint számítási és nem tényleges pénznem ugyan az 1436-os Siebenlinder-féle harmincadjegyzékben is szerepel, azonban már Siebenlinder idejében ténylegesen legalább egy fél százada nem volt használatban.⁵⁴ Valószínűleg Siebenlinder is egy régebbi tarifát vett alapul. Még abban az esetben is, ha Siebenlinder korában a garas ténylegesen használt pénznem lett volna, a váradi vámtarifában az átmenő szekér vámjául megadott egy fertós tétel jóval korábbi időszakra utal. A fertó ugyanis a márka negyedrésze,⁵⁵ a márka pedig a XIV. század első felében bevezetett aranyvaluta előtti korszaknak volt fő pénzneve. Természetesen elhibázott kísérlet volna ennek alapján a vámtarifa keletkezését a XIV. század első felére helyezni. Elég csak egy pillantást vetni a XIV. század első feléből fennmaradt vámtarifákra,⁵⁶ az ott pondusban, banalisban, bécsi dénárban megadott tételekre, hogy nyilvánvaló legyen: a nagyváradi registrumot, az egy fertós tételt leszámítva, mindenképpen az aranyvaluta bevezetése után állították össze. Feltehetően a káptalani tarifát nem egyszerre szerkesztették, hanem időnként bővítették, akár az Árpád-kori nagy vámtarifákat. Sajnos, ezeket a különböző időszakokból származó rétegeket

csak akkor tudnánk egymástól megkülönböztetni, ha megfelelő korabeli összehasonlító anyag állana rendelkezésünkre. Az első szerkesztés időpontja, 1342, a teljes vámjog adományozásával függhetett össze. Ezt az is igazolja, hogy 1343-ban a káptalan Bihar megyei hatóságával írásba foglaltatja a bihari vámtarifát, valószínűleg összehasonlítási célból. (L. 44. jegyzet.) A káptalani tarifa mai formáját legkésőbb az 1409-es vizsgálat idején nyerhette el, bár e feltevésünket csak a nagyváradi vámok külső története támasztja alá. A garastételek emlegetése is talán ezt bizonyítja, hiszen Nyugat-Magyarországgal ellentétben, ahol a külföldi garasok forgalomban voltak, Nagyváradon erről a XV. században nem lehetett szó.

Ezt az 1476-ból fennmaradt, de a fentiek szerint valószínűleg legkésőbb a XV. század fordulóján létrejött káptalani vámszabályzatot összehasonlítva a nádor által a városok javára 1478-ban kiadott tarifával, érdekes eredményekhez jutunk. Bár a tételek nem azonos sorrendben következnek egymás után, mégis megállapítható, hogy a két tarifa kisebb eltéréseket leszámítva azonos. (L. a táblázatot a Függelékben.) Nyilvánvaló tehát, hogy a városok a régi tarifát vették alapul az új elkészítésénél. A sorrend különbsége viszont — mivel annak semmi egyéb jelentősége nincs — arra utal, hogy a városok a tarifának egy másik példányát használták fel, vagy pedig azt bizonyítja, hogy a káptalan által szedett vámokat emlékeztetből, a mindennapi vámolási gyakorlat alapján írták össze, és módosították saját céljaiknak megfelelően.

A nádori tarifa ezek szerint a régi káptalani szabályzatnak a városok javára módosított változata, tehát a két tarifa ellentmondásai rámutatnak a városok gazdasági érdekeire. Lényeges különbségek vannak az állatok, állatbőrök, a posztó, a gabona és a só vámjánál. E két utóbbinál a Váradra történő behozatal esetén a káptalan egészen minimális vámot kért, míg kivitelnél annak többszörösét. Egész nyilvánvaló, hogy a káptalan ezáltal a nagyváradi lakosság érdekeit tartotta szem előtt, az élelmezés szempontjából nélkülözhetetlen gabonát és sót a polgárai számára kívánta biztosítani. Mint láttuk, már Meszesi Demeter püspök is biztosított kedvezményeket a váradai lakosság számára a megvámolásnál. A nádori tarifa, amely az egyszeri elvámolás elvén épült fel, ehhez az álláspontjához e két árutételnél is következetesen ragaszkodott, s nem különböztette meg a be- és kivitelt. A gabona esetében — bizonyára, hogy a káptalan ne károsodjék — az új tarifa a régi be- és kiviteli vám összegét tartalmazza. Sónál — az erdélyi sóbányákból származó só látta el az ország jó részét⁵⁷ —, úgy látszik, valamelyes engedményt adott a nádor a városoknak, az új vámtarifa magasabb a régi beviteli vámnál, de valamivel alacsonyabb a be- és kiviteli vám összegénél. Meg kell még jegyeznünk, hogy 1520-ban a só kapuvámja Nagyváradon jóval magasabb mind a káptalani, mind pedig a nádori tarifa vámjánál, 8 dénár és két só.⁵⁸

Igen nagy a különbség azonban az egyes állatok, állatbőrök és a vágott sertés vámjánál. A vám általában a felére csökkent. A vám mérséklését mutatja az is, hogy 1520-ban ugyanebben a Bihar megyében 21 vámhelyen egy ökör vámja egy dénár, azaz az eredeti káptalani tarifa,

csak Hencidán (obulus), Csalánoson (obulus), Vámospércsen (fél dénár), Létán (obulus) és Rezegén (fél dénár) alacsonyabb ennél.⁵⁹

Ugyancsak a vám tekintélyes mérséklését találjuk a posztó esetében. A káptalani tarifa megvámolja a posztóval rakott átmenő szekeret, (1 szekérrakomány vámja 1 fertó), azonban az el nem adott, de kiindulási helyére visszatérő, posztóval rakott szekeret vámmentesnek tartja. Ha azonban a szekér rakományának egy részét eladták, de nem térnek vissza, hanem tovább mennek, akkor fél szekér után fél forint vámot kötelesek a kereskedők fizetni.⁶⁰ Az eladott posztó vámját posztófajta szerint részletesen megadják. Ez a részletezés, a Siebenlinder tarifával, vagy a budai jogkönyvvel összehasonlítva ugyan eléggé hiányos,⁶¹ pl. nem sorolják fel a selyemszöveteket. A nádori tarifa azonban egyedül a legolcsóbb fajta posztót, a szürkeposztót tünteti fel, mégpedig a káptalanival azonos vámtétellel, míg egyébként a posztó vámjával a káptalani tarifa azon tételét veszi alapul, amely egy fél szekér eladatlan, továbbmenő posztóra fél forint vámot szab ki. A nádori tarifa, nem különböztetve meg az egyes posztófajtákat, a posztót nem fajta és mennyiség szerint, hanem egyszerűen szekérrakományként vámolja, egy szekér vámja egy forint.

Igen fontosnak tartjuk a nádori tarifa e meghatározását. Már láttuk, hogy a káptalan értékvámot szedett, és a városok ennek megszüntetésére törekedtek. Az új vámtarifa elkészítésével az értékvám elvben megszűnt. A városok azonban nem álltak meg félúton. A káptalan még mindig követelhetette a kocsi felbontását, ha a nádor elismeri a posztófajták szerinti elvámolás különbségét. Azáltal tehát, hogy teljesen elhagyták — az olcsó szürkeposztót leszámítva — a posztótételek megkülönböztetését, és a szekérrakomány alapján való vámolás elvét vezették be, következetesen végrehajtották a szekerek felbontási tilalmát. Mivel pedig a posztó, továbbá a fűszer a korszaknak olyan árutétele volt, amely még kisebb terjedelemben is a legnagyobb értékét képviselte, ezért a városoknak az 1492. évi per során az ezer forint értékű kocsi-rakományt szállító kereskedőkről tett említése csak ezekre, továbbá a késekre vonatkozhat. Ezek szerint a káptalani értékvámolás idején egy ezer ft értékű rakománnyal ellátott kocsi után 10 ft, a nádori tarifa szerint pedig csak egy forint vámot fizettek.

Különösen érdekes, hogy a fenti tételeken kívül iparcikk alig szerepel a tarifákban, és ami van, annak a vámja azonos mindkét tarifában. Úgy látszik tehát, hogy a váradi forgalom zömét a posztó és az élő állat, továbbá az állatbőrök tették ki. Ezek a tételek viszont a XV. századi magyar külkereskedelmi forgalom fő tételei is. Az előbbi a nyugati behozatal és keleti kivitelünk legfontosabb árucikke, míg az utóbbiakat mi exportáltuk nyugatra és importáltuk keletről.⁶² Nem szerepel a százok kereskedelmének oly jelentős tétele, mint a kés.⁶³ Ez ugyanis olyan mennyiségű volt, hogy csak értékvámossal lehetett megvámolni. A magyar szarvasmarhakivitel jelentősége a XV. század második felében kezdett nőni. Azonban a nagyarányú magyar marhatenyésztés ellenére

sem tudtuk fedezni a nyugati igényeket, mert — legalábbis a XVI. század elejétől fogva — nyilván az exportigények következtében havasalföldi behozatalra szorultunk.⁶⁴ Az állatbőrök szintén fontos tételt képeztek a magyar kivitelben, ahogy az augsburgi Paumgartner-cég XVI. század eleji kereskedelmi kézikönyvéből is kiderül.⁶⁵ Más külkereskedelmileg is jelentős árutételünk lett volna a bor, ez azonban mindkét tarifában azonos vámtétellel szerepel, tehát a nagyváradi piacon valószínűleg kevésbé fontos áru volt.⁶⁶

Végül ki kell térnünk néhány olyan esetre, ahol az összehasonlítás nehézségekbe ütközik. Azoknál a vámtételeknél, ahol a káptalani tarifa garassal számol, a nádori tarifa dénárt, vagy a forint törtrészét említi. Szükséges tehát a garas átszámítása. Ez kétféle módon történhet. A Siebenlinder-féle tarifa szerint 14 garas tesz ki egy aranyforintot, azaz egy garas valamivel több, mint 7 dénár. Ezzel szemben a XIV. században 6 dénárt számítottak egy garasra.⁶⁷ Ez utóbbit tartjuk a valószínűbb átszámítási kulcsnak. A XIV. századi törvényes rendelkezések ezt az átszámítást ismerték, a XV. században viszont a garas-számítás — legalábbis ezen a vidéken — nagyrészt ismeretlen volt. Ha tehát ezt fogadjuk el, akkor a viasz (egy garas a káptalani, hat dénár a nádori), a gyapjú (4 garas, ill. 25 dénár), a vas (4 garas és két vas, illetve negyed aranyforint, azaz 25 dénár és két vas) vámja azonos volt. A 25 dénárnak, illetve egynegyed aranyforintnak a négy garassal való egybevetése azt mutatja, hogy 16 garas forinttal számoltak. A komlónál (két garas = 8 dénár) és a nyestbőr subánál (1 garas = 4 dénár) a nádori tarifa alacsonyabb. Nem tudjuk, hogy ennek van-e valami gazdasági oka, vagy pedig csak átszámítási nehézség merült fel. A legvalószínűbb az, hogy a káptalani tarifa szövege még a garas-korszakból származva megtartotta a régi tételeket, azonban a káptalan vámosai már régen dénárban számoltak. Mivel pedig a fentiekben azt próbáltuk valószínűsíteni, hogy a nádori tarifa összeállításánál a városok a Nagyváradon szedett vámolás gyakorlatát vették alapul, azt hisszük, hogy a garastételeknek már 1476-ban is a nádori tarifa dénártételei feleltek meg.

A vámper eredményének értékelésénél nyilvánvaló, hogy ez a küzdelem a nagykereskedők érdekeit szolgálta. Ők tudták 3—4000 ft-os értékben szállítani: posztót, fűszert, kést, de ők voltak leginkább érdekelve a marhakereskedelemben is. A nagykereskedők, városaik patríciusai csak saját érdeküket nézték, és sem a kiskereskedők, sem pedig a parasztok érdekeire nem voltak tekintettel: az ezeket érintő vámtételek nem változtak. Sértette a vámper kimenetele a váradi helyi lakosság érdekeit is, kedvezményeik megszűntek. Az a tény, hogy az ország majd összes jelentős városa részt vett a perben, igazolja a magyar városi patriciátus érdekazonosságát; hogy ez a szolidaritás politikai téren mennyiben jelentkezett, azt a további fejezetekben fogjuk ismertetni.

3. A főváros kereskedői és a vámperek

Az előbbieken rámutattunk arra, hogy a nagyváradi vámperekben a városok egységes fellépése eredményeként sikerült a legfontosabb árucikkek vámját mérsékelni, továbbá a posztókereskedelem szempontjából veszélyes értékvámolást is megszüntetni. A vámperek és a városok győzelmének a fontosságát még jobban kidomborítja, ha egy rövid pillantást vetünk az akkori vámviszonyokra, és megvizsgáljuk, hogy mi volt ezek jelentősége a fővárosi polgárok számára.

Az egész országon keresztül-kasul törvényes és törvénytelen vámok tömegét találjuk. Egy 1520-as vizsgálat alkalmával egyetlenegy megyében, Biharban 45 út- és révvám volt, amelyből 25 törvényes, 13 törvénytelen és 7 kérdéses törvényességű! Iványi számítása szerint ekkor egyetlen Bihar megyei útvonalon, a Szeghalom—Nagyvárad—Réven keresztül Erdélybe vezető úton egy bizonyos szekérfajtáért 192 dénár vámot kellett fizetni. Ha tehát egy kereskedő csak hat-hét megyén utazott keresztül, áru értékének jelentős százalékát vámként fizethette ki.⁶⁸ Ezért volt a városi kiváltságlevelek oly fontos tétele a vámmentesesség megadása. Egyes városok, mint Kassa és Pozsony csak területileg korlátozott vámmentesességet kaptak, amit azonban sikerült az idők folyamán általános vámmentesességként felhasználni.⁶⁹ Ez a vámmentesesség nem volt egészen írott malaszt. A tiszaluci vám 1517. évi számadása szerint az összes szabad királyi és egyéb királyi városok és mezővárosok, sőt néhány földesúri mezőváros és falu is Tiszalucon vámmentesességet élvezett.⁷⁰ A vámszabadsággal ellátott városok polgáraiknak vagy igazolást adtak arról, hogy saját polgáruk a felmutató, akire a város régi szabadsága vonatkozik, vagy esetleg királyi oklevelet is szereztek, amit a kereskedő a vámhelyen felmutathatott, és így vámmentesen távozhatott.⁷¹ Kétségtelen, hogy ez nem használt a vámjövédelmeknek. A fennmaradt vámszámadások szerint ugyanis az 1510—20-as években egyedül a fontos tokaji vám érte el az évi 140 ft-ot.⁷² Viszont, ha a városok zöme vámmentes volt, akkor joggal felmerülhet az a kérdés, hogy a nagyváradi vámperekben az új vámtarifa összeállítása vajon nem egyedül csak a száz városok érdekében történt-e, hiszen azoknak a vám 2/3-át fizetniük kellett, míg Buda és társai teljes mentességet nyertek. Ez azonban nem így áll, mert hiába mentesek a budaiak, ha üzletfeleik vámfizetésre vannak kötelezve, akik annyival drágábban adták, vagy olcsóbban vették az árut, amennyivel magasabb vámot fizettek. Így tehát a vámok mindenképpen megkárosították a városi kereskedelmet.

Rögtön hozzá kell azonban tennünk, hogy a vámmenteségi kiváltságok nem vonatkoztak minden vámhelyre. Jogi elvnek ugyanis azt tartották — s erre épp a nagyváradi vámperek is bizonyíték —, hogy a később kapott mentesség miatt egy korábban kapott vámjog nem veszítheti el érvényét. Tehát olyan vámjogbirtokossal szemben, aki a vámot a városi kiváltságlevél kiadása előtt kapta, a városok nem érvényesíthették vámmenteségi privilégiumukat. Ennek a jogelvnek az érvényre

juttatása azonban mindig az adott erőviszonyoktól függött. A budai és pesti polgárok, noha a vámmentességet 1244-ben kapták állítólag elvesztett régi kiváltságuk pótlására, mégsem tudták azt sohasem érvényesíteni a Nyulak szigeti apácák tizenegy évvel később, 1255-ben kapott vámjogával szemben. Mégis ugyanezek a városok ezt az 1244-es privilégiumot a zsitvatői vámperben eredménnyel alkalmazták a nyitrai püspök 1158. évi vámjogával szemben!

Bár a városok a nagyváradi és zsitvatői vámperekben egyházi szervezetekkel szemben érték el eredményeiket, azokban az esetekben, amikor vámmentességüket nem tudták érvényesíteni, szintén többnyire az egyházzal álltak szemben. A legjellemzőbb erre vonatkozóan a XV. század végén épp a főváros példája. Budának és Pestnek — mint köztudomású — a XIII. század óta állandó ellentétei voltak vámügyekben a Nyulak szigeti apácákkal és az óbudai és esztergomi káptalanokkal.⁷³ Ellentéteik fennmaradtak a török hódoltságig. Nem sokkal Mátyás trónralépte után, 1462-ben az óbudai káptalan és a Nyulak szigeti apácakonvent már tiltakozik az ellen, hogy a felhévízi és jenői révek, ill. kikötők használatát Buda város akadályozza.⁷⁴ A felhévízi kikötő, ill. révvám körül a káptalan tiltakozása ellenére sem ültek el a viharok. 1465-ben Pilis megye vizsgálata igazolja, hogy a budai és Buda külvárosi (azaz felhévízi) vásárok idején Buda polgárai akadályozták a kikötőben a vámszedést, és ezáltal állítólag 400 ft kárt okoztak a káptalannak.⁷⁵ A vizsályt 1468-ban azzal intézték el, hogy Angyal István bíróval az élén a budai városi tanács tíz évre bére veszi a káptalantól a felhévízi vámot évi tíz forintért.⁷⁶ Ez az összeg — még ha az előbbi 400 ft-os adatot túlzottnak is tartjuk — feltétlenül alacsonyabb a vám tényleges jövedelménél, tehát a város a káptalannal szemben bizonyos eredményt ért el. Buda, a káptalan nyugtájának tanúsága szerint, valóban fizette is a bért.⁷⁷

Sokkal több nehézséget okozott azonban a főváros polgárainak a Nyulak szigeti apácák vámjoga. Az apácák birtokolták ugyanis a budai és pesti vásárvámot. Ezeket többnyire nem saját maguk szedték, hanem másokra bízták. 1464-ben pl. Nagyvölgyi Lászlót bízták meg a vámok és az apácák egyéb birtokainak „védelmével”.⁷⁸ Az apácakonvent a vámmal kapcsolatban igényt tartott a vásárok mérlegjogára is, amiből természetesen újabb nézeteltérések származtak.⁷⁹ 1467-ben a vámokat Csömöri Zay János bérelte. Ekkor a vámjövedelmeket 225 ft-ra becsülték. Az apácák azonban megvonták Zaytól a vámot, Parlagi Lászlónak és Budai Rác Mihálynak adták át.⁸⁰ Ugyanebben az évben komoly panaszok merültek fel Pest és Pilis megye közgyűlésén az apácák budai és pesti vámszedése ellen, úgyhogy ezért az uralkodó megbízásából az ügyben eljáró Rozgonyi János tárnokmester és Thuz János bán, ajtónállómester proskribálta az apácákat, azonban Mátyás királyi kegyelemmel visszaadta a vámjogot a konvent birtokába.⁸¹ 1474-ben viszont az apácák emelnek panaszt a pestiek ellen, akik elfoglalták a vámot.⁸² Ennek az ügynek nem ismerjük a folytatását.

A fővárosi kereskedők vámügyekben a másik közeli apácakolostorral, az óbudai klarisszákkal is ellentétbe kerültek, noha a kolostort egy évszázaddal a pesti aranybulla után alapították, s így a városok vámmentességének vitán felül kellett volna állnia. Az óbudai hajózási, illetve révvám és más, az apácák birtokában levő vámok (pl. a ceglédi) fizetése körül keletkeztek az ellentétek. Az óbudai Duna-vámot 1366-ban kapták az apácák cserébe a szentjakabfalvai szárazvámért.⁸³ Mátyás a vámok kérdésében többnyire az apácák oldalán állt. 1465-ben a klarisszák kérésére utasítja a magukat mentesnek tartó városi polgárokat a vám megfizetésére azzal, hogy vélt jogaikat bíróilag próbálják érvényesíteni.⁸⁴ 1466-ban már folyik a per az óbudai vám ügyében Pest város és az apácák között,⁸⁵ amely 1471-ben még mindig nincs eldöntve.⁸⁶ Végül is az apácák megnyerték a pert, azonban a pestiek kérésére Mátyás újrafelvételt engedélyezett.⁸⁷ Közben, valószínűleg még 1465-ben, ebben az ügyben a budaiak is pereskedtek az apácákkal.⁸⁸ 1476-ban az apácáknak sikerül Mátyástól újabb parancslevelet kieszközölni vámjoguk védelmére.⁸⁹

Az esztergomi káptalan és a fővárosi polgárok ellentétei ugyancsak régen keletkeztek. A XV. században a viszály a kakati révvám felett tört ki újra. Először csak Pest városa fogta perbe a káptalant 1465-ben a dorogi vámszedés miatt, a káptalan viszont a várost vádolta a kakati és esztergomi vámok nem fizetéséért. Mátyás király az ügy eldöntését külön parancsokkal Ország Mihály nádorra, Vitéz János esztergomi és Várday István főkancellár kalocsai érsekekre, tehát legfelsőbb tanácsosaira bízta. A nádor elnöklete alatt összeült bíróságához a két érseken kívül István kalocsai prépost, a personalis praesentia bíróság alkancellárja és az ítélmesterek tartoztak. A pert az esztergomi káptalan megnyerte, vámjogát a várossal szemben teljesen megerősítették. Mivel nem az illetékes rendes bíróság, hanem királyi parancsra ad hoc összegyűlt törvényszéken az uralkodó bizalmasai ítéleztek, nyilvánvaló, hogy ez az ítélet Mátyás intenciójára született meg. A pert Mátyás halála után újrakezdték, de most Buda is részt vett benne Pest mellett. Ezért 1494-ben a személynök előtt ideiglenes egyezséget kötnek egyrészt a káptalan képviselői, másrészt Buda város részéről Ádám Gergely bíró, Kanczler János és Haller János esküdtek, Pest részéről pedig Fekete Albert bíró, Megyery Bálint, Kőmives István és Győri Pál deák esküdtek.⁹⁰ Ebben az egyezségben a köztük folyó per befejezéséig ideiglenesen szabályozzák a vámszedés módját. A per az esztergomi levéltárban található nagyszámú oklevél tanúsága szerint egészen 1526-ig elhúzódott, és váltakozó szerencsével folyt.

Az eddig felsorolt tekintélyes egyházi testületek mellett még oly jelentéktelenek, mint a nosztrai pálosok is el tudták érni azt, hogy Mátyás 1463-ban kényszerítette a budaiakat és pestieket a szobi vám megfizetésére.⁹¹ Mindez azt mutatja, hogy a városok, sőt még a főváros polgárai is nehéz helyzetbe kerültek az egyházi vámjog-tulajdonosokkal szemben. A fentiek ismeretében még nagyobb eredménynek kell tartanunk a nagyváradi vámpert, hiszen itt az ország egyik leggazdagabb

egyházi testületével szemben nyertek elégtételt. Még egy hasonló lefolyású és eredményű vámpert volt a XV. század végén: a zsitvatói.

Ezt a vámpert — az 1470-es évek előzményei után — 1494-ben indította Sánkfalvi Antal nyitrai püspök, a királyi udvar egyik befolyásos tagja⁹² Buda, Pest, Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád, Pozsony, Komárom városok polgárai és a budafelhévíziek ellen, mivel a nyitrai püspökség zsitvatói vámját nem fizették. Az 1496. évi Szt. György-napi oktávák alkalmával Zápolyai István nádor ítélszéke elé került az ügy.⁹³ A püspök vámjogának alapja II. Géza király 1158-as kiváltságlevele volt,⁹⁴ amelyet több uralkodó később megerősített. Ennek ellenére a nádori bíróság a városoknak adott igazat. Indokolásában — amely jogi mestermű, egyike a magyar középkor legszebben felépített, leglogikusabb ítéletleveleinek — bebizonyítja, hogy a nyitrai kiváltságlevél, ha nem is hamis, de hitelessége kétségsbevonható. Ettől függetlenül arra hivatkozva, hogy a városok kiváltságlevelei még I. Istvántól kapott privilégiumokat említenek (Székesfehérvár), tehát Géza király kiváltságlevele, mely későbbi, érvénytelen a városokkal szemben, elveti a püspök keresetét.

Bár ezt a pert a városok teljes joggal nyerték meg — hiszen ahogy Karácsonyi és Szentpétery igazolták, a nyitrai kiváltságlevél valóban hamis volt —, ismerve a városok és az egyházak közötti vámviszályok lefolyását, a per megnyerését a városok nyilván nem az oldalukon álló jognak, hanem — akár a nagyváradi perben — az összefogásnak köszönhették. Ez a városi összefogás segítette Budát és társait mindkét nagy vámpertben. Az egyház érdekének olykor háttérbe kellett szorulnia, s ezt előmozdította a városok összefogása, a maga korlátai között is.

4. Kísérletek a polgárság renddé szerveződésére

A városoknak a feudális állam bíróságai előtt az egyházak felett a vámperekben elért győzelméhez hozzájárult az államhatalom támogatása, annak az államhatalomnak a támogatása, amely az egyes városok és egyes egyházak közti ellentétekben többnyire nyíltan az utóbbiakat védte, vagy legjobb esetben semleges álláspontot foglalt el. A városok tehát egységes fellépéssel gazdasági téren meg tudták szerezni a király támogatását, kérdéses azonban, hogy volt-e ennek politikai téren valamilyen kihatása. E kérdés megválaszolásához ismernünk kell a városi rend fejlődését a XV. század második felében.

A régi történetfelfogás szerint a polgári elemet Zsigmond király tette országrenddé az 1405-ös országgyűlés alkalmával. Mályusz Elemér azonban bebizonyította e nézet tarthatatlanságát.⁹⁵ Valójában a városok országrendi szereplése a Zsigmond halálát követő zavaros időszakban kezdődött. Ezekben az években rendszeresen meghívták a városokat az országgyűlésekre, ahol megbízottaik által képviselve megjelentek, és bizonyos szerepet is játszottak.⁹⁶ Ennek ellenére minden jel arra mutat, hogy a városok az országgyűlési szereplés jelentőségét nem ismerték fel,⁹⁷ hanem sokkal fontosabbnak tartották egy, a feudális erőktől viszonylag

független, saját bíróság létesítését. Ezt el is érték a XV. század közepén. Ekkor szorulnak ki végleg a tárnokmesteri bíróságból, a városok legfelsőbb ítélőszékéből a nemesi bírótársak, és ezáltal a tárnokszék teljesen polgári jellegű bírósággá alakul. Kialakul a tárnoki jog, amelyet Buda jogából fejlesztenek ki.⁹⁸ Statutumai szerint a tárnokszék csak Buda városában ülésezhetett, ülnökei pedig Buda, Kassa, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Bártfa és Eperjes városok képviselőiből kerültek ki, akikhez Mátyás idején a pestiek járultak nyolcadiknak. A tárnokszék, melyhez az ország legjelentősebb kereskedővárosai tartoztak, kitűnő eszközt jelentett a polgári rendi törekvések számára, mutatta a polgárság erejét, amely lerázta magáról — igaz, csak bíraskodás terén — a feudális erők befolyását.

Nem szabad azonban túlbecsülnünk a tárnokszék jelentőségét. A XV. század második felében a részt vevő városok sem értették még teljesen, hogy milyen fontos számukra a saját bíróság. Gyakori a részvétlenség a bírósági üléseken, úgyhogy szabályozni kellett a határozatképességet (legkevesebb öt város küldöttének kell jelen lennie), és bírságot kivetni a megjelenést elmulasztók ellen.⁹⁹ Egymás közti ügyekben sem tartották a tárnokszéket egyetlen bíróságnak. Különösen jól mutatja ezt Eperjes tárnoki város 1471. évi panaszja. Noha Eperjes kiváltsága értelmében a város minden bíróság, kivéve (az első helyen említett!) személynök, vagy a tárnokmester hatósága alól fel van mentve, mégis — a szintén tárnoki város — Kassa az eperjesieket „non in dicte nostre personalis presentie vel magistri thavarnicorum nostrorum, sed aliorum quorundam iudicum presentiam in causam convenissent”.¹⁰⁰ Számos hasonló esetet hozhatnánk fel, csak egy példát említünk még Buda történetéből: a város és Pozsony között a XV. század végén a pozsonyi áru-megállító jog gyakorlása miatt kitört viszályban Ulászló király a feleket saját maga (és úgy látszik nem a personalis) elé idézi.¹⁰¹ A tárnokmesterről szó sincs.

A tárnokszék jelentőségét a polgárság nem ismeri fel. Ezt mutatja az is, hogy onnan sok olyan tekintélyes várost kizártak a XV. század közepén, amelyek a nemesi bírótársak teljes kizorolása előtt odatartoztak, és bírótársakat delegáltak, mint pl. Esztergom, Lőcse, Székesfehérvár, és a bányavárosok.¹⁰² Ezek közül egyesek, mint Székesfehérvár, Esztergom és Lőcse ezentúl közvetlenül a királyi személyes jelenléthez fellebbezték pereiket, és elérték mentességüket a tárnokszék alól. Később ebből egy másik városi fellebbviteli fórum, a személynöki szék alakult ki.¹⁰³ Külön bírói szervezeteket hoztak maguknak létre mind az alsó-,¹⁰⁴ mind pedig a felső-magyarországi bányavárosok¹⁰⁵ és az erdélyi szászok is.¹⁰⁶ A személynök viszont nemcsak a személynöki városok ügyeiben lett fellebbezési fórum (másodfokon), hanem harmadfokon ítélezett a tárnoki városoknak a tárnokszéktől, vagy a bányavárosoknak a bányavárosi fellebbviteli széktől fellebbezett ügyeiben. A felsorolt, a tárnokszék hatósugarából kikerült városok gazdagság és erő szempontjából vetekedhettek a tárnokszékiekkel! Ezért igazat kell adnunk ifj. Szent-

péterynek, akinek a megállapítása szerint azáltal, hogy a hét, illetve nyolc város magáévá tette a tárnokszéket, annak fejlődése mellékvágányra siklott. A tárnokszék a magyar városok egységes bíróságából egy város csoport, a budai jog alapján élő városok ítélőszékévé vált.¹⁰⁷ Természetes tehát, hogy noha elvben bármely város továbbra is fellebbezhetett a tárnokszékhez, gyakorlatban kimaradtak a Budánál régebbi és magánjogukban a nemesi magánjoghoz hasonló jogot használó Székesfehérvár és Esztergom,¹⁰⁸ vagy a Zíperer Willkür jogrendszerében élő városok feje, Lőcse,¹⁰⁹ nem beszélve az egészen más jogú bányavárosokról, vagy a soha oda nem tartozó szászokról. Végső soron tehát azáltal, hogy a magyar városok nem akartak lemondani egy egységes városi jog és egy közös, feudális befolyástól mentes bíróság érdekében saját partikuláris jogi kiváltságaikról, a tárnokszék XV. század közepi formája nem a polgári rend egységesülésének előmozdítója, hanem annak inkább szétválasztója lett.

Pedig a városok között a XV. század második felében az összetartó erők egyre jobban kezdtek érvényesülni a széthúzókkal szemben. Egyre több városszövetség jött létre, szomszédos városok kötöttek egymással véd- és dacszövetségeket. Az uralkodó — Mátyás — maga is támogatta ezeket a szövetségeket, sőt részben elő is segítette létrejöttüket, mint a szász egyetemét,¹¹⁰ vagy a bányavárosokét.¹¹¹ Bár e mögött fiskalitási érdek húzódott, mégis elősegítette a városi polgárság fejlődését is. Az említett városszövetségek többnyire közös ítélőszékkel is rendelkeztek. Már más jellegű szervezetet hozott létre az északkelet-felvidéki öt város, Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben. Ez a szövetség is az azonos gazdasági érdekeken túlmenően a szomszédos feudális urak és a külső ellenség elleni véd- és dacszövetség céljából alakult, azonban közös ítélőszéket nem hozott létre. Három tagja a tárnokszék alá tartozott, míg a másik kettő nem. Az uralkodó viszont az öt város szövetségét is felhasználta saját pénzügyi céljai számára.¹¹² Persze a városszövetségek létrejötte nem jelentette azt, hogy ugyanazon szövetségbe tartozó városok között ne legyenek érdekellentétek. Nemegyszer pereskednek egymással, sőt igazukat egymással szemben külső feudális erőknél is keresik.¹¹³ Ez annál is inkább érthető, mert a városszövetségeket a patriciátus hozta létre, és nem utolsósorban épp a városi plebejus ellenzék fékentartását szolgálta.¹¹⁴ A patriciátust ezer szál fűzte a feudális erőkhöz.

Kétségtelen tehát, hogy a XV. század második felében megkezdődött a városi polgárság renddé szerveződése, azonban egyelőre csak szomszéd városokból álló, azonos gazdasági érdekű város csoportok formájában. Ezek között a csoportok között azonban még nincs kapcsolat, sőt még a csoportokon belül is gyakoriak az érdekellentétek. Egyedül a tárnokszék alá tartozó városok alkottak olyan város csoportot, amelynek tagjai nem egy országrész, hanem az egész ország területéről kerültek ki. Azonban a tárnokszékiek is csak egy frakciót képeztek a többi szabad királyi város között.

A tárnoki, személynöki, szász és egyéb városok között nem volt politikai összekötő kapocs. Elkülönültek a jogszolgáltatás terén is egymástól. Az országgyűléseken ugyan megjelentek a városi követek, de a francia harmadik rendhez hasonló városi kamarát a magyar országgyűlések nem ismertek, és így az országgyűlések révén sem alakult ki a városok között politikai egység. Hozzá kell tennünk, hogy országgyűlési szereplésük terén a XV. század második felében visszaesés következett be, s minden jel arra mutat, hogy Mátyás uralkodása alatt jóval ritkábban vettek részt rajta, mint a megelőző korban.¹¹⁵ A király csak a legritkább esetben küld meghívókat a városoknak országgyűlésre, ami egyrészt arra mutat, hogy Mátyás nem látta szükségét a városok megjelenésének, másrészt arra is, hogy a városok sem igényelték azt. Mégsem mondhatjuk azt, hogy a városok között semmiféle kapcsolat ne lett volna. Igaz, ez nem politikai jellegű volt. A külkereskedelemben részt vevő városok, amelyeknek polgárai egyes, az országrészek közti csereforgalom lebonyolításával foglalkozó vásárokon egymással találkoztak, azonos jellegű gazdasági kiváltságokkal rendelkeztek,¹¹⁶ közösen léptek fel a kereskedelmet akadályozó feudális tényezőkkel szemben, és mint a nagyváradi és zsitvatői vámperek igazolják, céljaikat el is tudták érni. Ezek alapján lassan kezdett kialakulni a városok között egy bizonyos összetartozási érzés, amire Brassó városának Eperjeshez intézett egyik 1515. évi levele is utal.¹¹⁷

Mátyás egyes város csoportoknak nyújtott támogatás mellett más tartományaiban, így pl. Sziléziában szintén igyekezett elősegíteni a rendi fejlődést,¹¹⁸ ezért fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy uralkodása alatt nincs-e nyom a városi rend egységes összefogására irányuló törekvésekre. Láttuk, a nagyváradi vámperekben az uralkodó — a káptalan előadása szerint — a jog rendjét nem tekintve, királyi és királynéi városai¹¹⁹ érdekében absoluta sua potentia ítéltetett.¹²⁰ Valóban találunk Mátyás adópolitikájának tanúsága szerint kísérleteket a városok összefogására. A XV. század második felétől Mohácsig a városok által a királynak fizetendő adót általában a kincstartók emberei szedték. Ennek következtében a kincstartó a városok felett bizonyos hatósági jogkört nyert el, amit a XVI. század elején a törvényhozás is elismert.¹²¹ Az adókivetés általában úgy történt, hogy a király vagy a kincstartó a városra egy összegben vetette ki az adót, és annak beszedésére kiküldtek egy kincstartói familiárist. Többnyire felhatalmazták az összeg feletti alkura is, mert a városok sohasem voltak hajlandók a kért összeget megadni.¹²² Ennek az állandó alkunak a meggátlására, a megállapított adó beérkezésének a biztosítására Mátyás uralkodása második felében egy új módszert vezetnek be: a városok meghatalmazottait a királyhoz vagy a kincstartóhoz kérik, ahol vele alkudnak meg az összegben. Ez az eljárás rokon az ugyancsak Mátyás korától a szászokkal szemben folytatott gyakorlattal: a szász városokat a kincstár kiküldötte gyűlésre hívja össze, többnyire Meggyesre, és itt állapodnak meg az adóban.¹²³ A magyar városoknál 1476-ban,¹²⁴ 1478-ban,¹²⁵ 1482-ben,¹²⁶ 1488-ban,¹²⁷ és 1489-ben¹²⁸ vannak ilyen meg-

hívásra adataink. A városi adótárgyalási meghívások emlékeztetnek Zsigmond ismeretes 1405. évi városi gyűlésére. Fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy nem volt-e kapcsolat a városok országgyűlési meghívásainak megritkulása és az adótárgyalási meghívások bevezetése között? Bár ezt igazolni nem tudjuk, az a tény, hogy a Jagelló-korban újból rendszeresen meghívják őket az országgyűlésekre, az adótárgyalási meghívások pedig, mint látni fogjuk, eltűnnek, elgondolkoztató.

Az első ilyen adótárgyalási meghívás 1476. szeptember 8-án, a nagyváradi vámpér megkezdése után, két nappal az első ismert perbeli terminus előtt kelt, ami önmagában véve is érdekes, hiszen ekkor avatkoztak be Buda és magyarországi társai a perbe. A második meghívás, 1478. június 28-án nem sokkal a vámperek győzelmes befejezése után kelt. Ez alkalommal a szászokat is meghívják. Fel kell tennünk, hogy ezeknek a meghívásoknak kapcsolatban kellett lenniük a vámperral, rendszeressé válásuk esetén pedig a városok rendszeres közös gyűléseivé alakulhattak volna, amelyből egy külön városi kamara fejlődhetett volna ki. A városok azonban nem értékelték ezt a lehetőséget. Kevés közös problémájuk, gazdasági érdekegységük volt még, és így nem vállalkoztak arra, hogy az adó megajánlása fejében egységes fellépéssel közös előnyöket csikarjanak ki az uralkodótól. Így, noha ezek a városi gyűlések a kincstár számára többnyire eredménytelenül zajlottak le,¹²⁹ csak az uralkodó és kincstartói erőltették, s a Jagelló-korban meg is szűntek. A Jagelló-korban az adót továbbra is a régi módon szedték. Az uralkodó felszólítására és a végrehajtási utasítást tartalmazó kincstartói parancsra fizették ki a városok a kivetett adót többnyire a helyszínen a kincstartó familiárisainak. Minden királyi város, akár tárnokszéki volt, akár nem, általában egyazon napon kelt adózási parancsot kapott, ami azt mutatja, hogy a kormány és a kincstár továbbra is egységes rendnek tekintette a városokat, függetlenül bírói hovatartozásuktól.¹³⁰

Mind a nagyváradi vámpér megkezdése, mind pedig az első két városi adótárgyalási meghívó a Somogy megyei Kálmáncsehi mezővárosból származó Handó György kincstartósága idejére esett.¹³¹ Mivel a kincstartó a királyi tanácsban a városi ügyek illetékes előadója,¹³² az uralkodónak a vámpérben elfoglalt városvédő magatartása valószínűleg Handó sugalmazásából származott. Handó Ernusztot követte a kincstartóságban, az első adat 1476. április 20-án nevezi kincstartónak.¹³³ Már a vámpér előtt is eljárta vámpérügyekben városok oldalán. 1476. augusztus 7-én a kolozsvári polgárok javára feudális földesurakkal szemben az ő relációja alapján intézkedik a király.¹³⁴ Jelentős reformokat hajtott végre a korábban alkancellárságot viselt Handó a kincstartói adminisztrációban is.¹³⁵ A nagyváradi viszonyokat személyesen ismerhette, hiszen az évekig váradi püspök Vitéz János neveltje volt,¹³⁶ testvére, Gergely pedig a nagyváradi káptalan tagja, nagyváradi kanonok, aki azonban még a vámpér megkezdése előtt, 1473-ban meghalt.¹³⁷ Ez a művelt, osztrák és olasz egyetemeken végzett volt diplomata életfelfogásában, úgy látszik, a polgársághoz állt közel. Származása szerint mezővárosi

polgár, akinek azonban a jelek szerint a városi polgárságban is voltak rokonai.¹³⁸ Szemben egyszerű származású hivatalnok kortársai nagy részével, mint Bakócz Tamással vagy Nagylucsei Orbánnal, birtokszerzéseiről, családjának a feudális nemességbe való emeléséről nincs adatunk. Ebben pontosan megegyezik a másik Kálmáncsehiből származó hivatalnokkal, a többnyire szülőfalujáról Kálmáncsehinek nevezett Németi Domokos fehérvári préposttal.¹³⁹ Kálmáncsehi-Németi Domokos birtokszerzésére nincs adatunk, testvére, János pedig csak székesfehérvári polgár, aki nem válik feudális úrrá, mint az Erdődyek vagy a Nagylucsei Dóczyak.¹⁴⁰ Handó és Kálmáncsehi, úgy látszik, vagyonukat elsősorban a művészetek és az irodalom pártolására fordították. Valószínűleg rokonságban álltak egymással, hiszen Handó budai házát Kálmáncsehi örökölte.¹⁴¹ A városi adótárgyalási meghívások, amelyek vitán felül Handó szándékából eredtek (az ő kincstartósága alatt kezdődtek) a kincstár érdekein túlmenően a városi rend szervezésére irányuló kísérleteknek is tekinthetők. Emellett szól az a körülmény is, hogy — mint láttuk — Handó Vitéz János neveltje és tanítványa, Vitéz pedig a rendi fejlődés híve volt.¹⁴² Csak míg Vitéz elsősorban a köznemesség szerepét akarta előtérbe helyezni, a polgári Handó, úgy látszik, már tovább ment, s a városokat próbálta megszervezni. Rövid két és fél évi kincstartóság után Mátyás bizalma Handót a főkancellári székbe emelte, és ezáltal ő lett az ország főhivatalnoka, azonban nemsokára meghalt.

Mint láttuk, Handó terve nem sikerült, de nem is sikerülhetett. A magyar városokat csak akkor lehetett volna egységes szervezetben összehozni, ha ennek meg lettek volna a gazdasági előfeltételei. Az egységes országos piacnak még csak csíráit találjuk. A nagyváradi vámpér pontosan megmutatja a meglévő elemeket, de az egység korlátait is. Az egyes országrészek közötti kereskedelem ekkor még kizárólag a külkereskedelmi forgalom árucikkeinek volt jelentősége. Ez persze érdekeltté tette a városok felső, külkereskedelemmel foglalkozó rétegét a szövetkezésben, azonban a polgárság nagy tömegei közömbösek maradtak, és ezért a széthúzó erők még jelentősebbek voltak. Természetesen a további fejlődés a belső piac kialakulása irányában haladt, és az uralkodó további támogatása a rendi fejlődést is siettethette volna. Mátyás idejében azonban az uralkodói támogatás önmagában, gazdasági alap nélkül nem érhetett el eredményt. Alatta még az egyes országrészekben belül kialakult városszövetségek is csak részben voltak gazdaságilag megalapozottak. Ellentétek mutatkoztak az öt városon belül, de hasonló volt a helyzet a szászoknál is. Az universitas létrejöttében meglévő gazdasági alapokon az uralkodói hatalomnak a fejlődést siettető szerepe volt, azonban midőn Mátyás halála után ez a felülről jövő jótékony behatás elmúlt, az universitas válságba került. A tovább erősödő gazdasági fejlődés következtében azonban a szászok most már saját erejükből ki tudták heverni a krízist.¹⁴³

A városok közül az egységes piac létrejöttében és a polgárság rendi egyesülésében a szerencsés földrajzi helyzetű és a királyi székhely áldá-

saiban is részesülő fővárosi polgárok voltak a leginkább érdekelve.¹⁴⁴ Ők is elsősorban külkereskedelemmel foglalkoztak. Élőállatot exportáltak és cserébe posztót hoztak be.¹⁴⁵ Budai polgárok alföldi legelőket béreltek, ahol — nyilván export céllal — szarvasmarhát tenyésztettek.¹⁴⁶ Iparuk országosan jelentős volt, még bányavárosi céhek is a budai céhszabályokat veszik át.¹⁴⁷ Úgy látszik, hogy maga az uralkodó is elő kívánta segíteni Buda és Pest gazdasági vezető szerepét a többi város rovására. Pozsony városa pl. elveszti Mátyás idején az árumegállító jogát,¹⁴⁸ s ezáltal felszabadul Buda számára a nyugatra vezető útvonal. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy Budán meginduljon a kereskedelmi tőke felhalmozódása.¹⁴⁹ Ezért nem véletlen, hogy nemcsak a vámperekben az övök a vezető szerep, hanem a későbbi időkben is valahányszor sor kerül a városi rend egységes fellépésére, ők szervezik meg. 1504-ben a marha-kereskedelem ügyében hozott törvények ellen körlevéllel fordulnak a városokhoz,¹⁵⁰ 1511-ben pedig a különféle városokat ért sérelmek ügyében közös kérvényt intéznek az uralkodóhoz.¹⁵¹

A Jagelló-korban a főváros szerepe tovább erősödött, és nőtt a kereskedelmi forgalom is.¹⁵² A belső piac fejlődését igazolják azok az adatok, amelyek a budai mértékegységeknek országos mértékegységgé válására mutatnak. A budai márka ugyan már a XIII. századtól kezdve fokozatosan elterjedt,¹⁵³ a Jagelló-korban azonban Buda gabona és bormértékének elterjedéséről hallunk. Pozsony megye 1525 táján határozatot hozott, hogy ezentúl a vármegyében egységes mérték legyen, és ezért a budai mértékeket veszik át. II. Lajos jóváhagyta ezt a határozatot, sőt elrendelte, hogy Pozsony városa mint királyi város szintén vegye át. A mértékeket pedig Bekény Benedek királyi ítélőmesterrel a király maga küldte le a városnak.¹⁵⁴ Mindez valószínűvé teszi, hogy a mohácsi katasztrófa és Buda nem sokkal később bekövetkezett eleste nélkül a fejlődés nem állott volna meg, és nálunk is kialakulhatott volna egy, a Habsburg-korinál erősebb és egységesebb városi rend.

Eredményeinket röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a XV. század második felében a belső piac fejlődése lényegében még csak egyes országrészekre kiterjedő piackörzetek létrejöttéig jutott el. Az országos piac fejlődése egyelőre még csak a külkereskedelmi forgalom árucikkeiben kezdett jelentkezni. Ennek következtében a városok közti politikai kapcsolat csak egyes országrészekben belül hozott létre közös szervezeteket, országos városi rendi kapcsolat még nincs. A tárnokszék azáltal, hogy a budai jogú városok kisajátítják, a fejlődés akadályozójává lesz. Az országos piac meglevő elemei Mátyás kincstartóját a rendi összefogás megkísérlésére bírják, azonban a megfelelő feltételek hiánya ezt a kísérletet kudarcra ítéli. A piac további fejlődése elsősorban a főváros polgárainak használ, akik ezért a rendi fejlődésben is érdekeltté válnak.¹⁵⁵ Végül még meg kell jegyeznünk, hogy a további fejlődés szempontjából nem tarthatjuk szerencsésnek, hogy az országos piac forgalmában nem a hazai iparcikkek, hanem a behozatali cikkek és az állatkereskedelem vitte a vezető szerepet. Az állatkereskedelem jelentősége

elősegítette a feudális urak tőkefelhalmozódását, bár korszakunkban ezek tőkéjüket még rendszerint azáltal hasznosították, hogy csendestársként léptek be budai kereskedők üzleteibe.¹⁵⁶ A későbbi korszak fejlődésétől függött, hogy ez a jelenség majd a kereskedelmi tőke erősödését fogja-e elősegíteni, vagy nem.

Úgy hisszük végül, hogy tanulmányunk alapján világosabb képet kapunk arra vonatkozóan, hogy Mátyás politikája városbarátnak, vagy városellenesnek tekinthető-e. Polgári történezeink közül *Kováts Ferenc* tartotta Mátyás politikáját városellenesnek. Szerinte többek között ez a városellenes politika gyakorolt visszafejlesztő hatást a pozsonyi városgazdaságra.¹⁵⁷ Ezzel a megállapítással szemben *Szekfü Gyula* foglalt állást.¹⁵⁸ Mindkettőn túl nagy jelentőséget tulajdonítottak Mátyás személyiségének. Valójában Mátyás városi politikája egyértelmű volt: az uralkodó, híven a feudális összérdekhez, annak képviselőjében járt el. A városokat kizárólag fiskalitási célból támogatta, csak a jelentős, sok várost érintő vámperekben, ahol a vámmérséklés érezhető megkönnyebbülést hoz a városoknak, áll az oldalukra. Támogatását a király az adózás terén mindjárt ki is használja. Kérdés, hogy kormánya „városvédő” és „városellenes” (adóprés!) intézkedései közül melyiknek volt nagyobb jelentősége. Mivel a gazdasági fejlődés még nem tette lehetővé az egységes városi rend létrejöttét, úgy hisszük, hogy a túlzott adóprés csak ártott a városi fejlődésnek.¹⁵⁹ Egyedül a főváros számára hozott a központi kormány állandó Budához kapcsolása és a kereskedelme elé tornyosuló akadályok megszüntetésével Mátyás uralkodása hasznot.

Ezek a jelenségek hozzájárultak a főváros szerepének erősödéséhez. Buda városa ezért jogos öntudattal írhatta egyik 1498-ban kiadott oklevelében: „Deus . . . hanc ipsam Civitatem Budensem (ad quam, propter honorificum et notabilem situm, ac fundationem, Reges Hungariae pro tempore existentes, Praelatique nihilominus Barones dicti Regni Hungariae, Nobiles et Magnates convenire, et communiter residere consueverunt) adeo praefecit, ut quemadmodum eadem ipsa Civitas Budensis inter caeteras istius Regni Civitates Solium Regale, Thronusque Regius appellatur; sic etiam eadem Civitates dicti Regni Hungariae ad ipsum recursum habent et confluunt . . .”¹⁶⁰

A kiadatlan káptalani vámtarifa szövege

Series autem et continentia dicti registri antiqui, ipsis tunc tempore inquisitionis veritatis premissorum oblata, sequebatur esse talis. Item primo ab uno quolibet curru sarcinato consuevit exigi unus ferto per quatuor denarios grossi compuntandus transeunti civitatem; item si currus intrans se exoneret et post residuum pannorum iterum in currum reponens redire ad partes voluerit, de retransportandis rebus nichil soluet, sed de venditis pannis secundum qualitates petiarum panni soluet hoc modo: silicet (!) de Bruxella longi, Ippry brevi et de quolibet

panno excellenti de singulis petiis soluet per duos grossos; item de pannis mediocribus, ut puta Coloniensi, Dorneto, Mestrii et aliis similibus per sex denarios; item de Pampryngo et suis similibus per quatuor denarios; item de petiis griseorum pannorum per unum denarium; item tempore nundinarum de curribus piscium salsatorum unum piscem competentem, aliis vero temporibus unum denarium; item de curribus cepearum per duos denarios, seu duo ligamina cepearum; item de duabus vestibus sartitis, utputa griseis et bambusis seu aliis similibus per unum denarium; item singuli portantes cingula equorum, cordas arcuum, pilea, faretras, arcus et sellas et harum similia de singulis rebus venditis ad rationem decem florenorum soluet unum grossum; item de mastrucis pellium ferinarum per duos denarios; item de pelliciis seu mastrucis agnellinis unum denarium; item de una lodice lasnak vocata unum denarium; item de una minori lodice vulgo cherge vocata unum denarium, verumtamen qui vendit sic soluet sicut et comperans; item de centum corrigialibus pellibus seu alauciis vulgo gardwan dictis quatuor denarios et similiter de pellibus agnellinis; item de pellibus ovinis seu castratinis de singulis decem unus denarius exigitur; item de cute bovina unus denarius, de minoribus duobus similiter unus denarius et de quatuor cutibus vitulinis unus denarius; item de pellibus vulpinis, silicet (!) congregatis centum in numero viginti quinque denarii et sic de paucioribus et simili modo de mardurinis; item de mastrucis mardurinis et variolinis unum grossum; item de centenario cere unum grossum exigat; item de centenario sepi unum denarium; item de curru lane quatuor grossos et de minutis lanis in sacco magno delatis unum denarium; item de curru lini vel canapis quatuor kÿthas seu ligaturas, de paucioribus nichil; item de idria mellis unum denarium; item de angusteriis depictis et hiis similibus, necnon cingulis muliebribus et hiis similibus secundum quantitatem; item de caldaribus magnis per denarium et de duobus minoribus per denarium ac minimis quatuor unus denarius; item de singulis duobus ensibus unus denarius; item de curru ferrum deferente quatuor grossi et duo ferra furcata; item de tunella vini quatuor denarii, tam introducendo, quam extraducendo; item de curru fruges inferenti unus denarius et de extraducendi quatuor denarii, et circa minuta de singulis duobus cubulis unus denarius; item curru humuli duo grossi; item de curru sales introducente unum sal et de extraducenti unum grossus; item de singulis bobus, porcis, ovibus, capris et lardone singuli denarii; item de singulis equis quatuor denarius (!); item de singulis curribus feni, graminum et caulium singuli denarii; item de singulis agnis seu leporibus singuli denarii; item de capriolo unus denarius; item si currus cum pannis domum non revertitur, sed transierit ad alias partes causa venditionis, soluet secundum quantitatem oneris, silicet (!) si est medius currus, medium florenum et sic de singulis; item si currus panni veniens concambium pro alia re fecerit dans pannum, soluet pannorum datorum tributum et rem dans aliam tributum sue rei dat alienate; item ut dicitur quamvis alias de minutis rebus, utputa anseribus, pullibus, avibus et

modicis piscibus et lentibus ac aliis similibus licet alias sint tributa exacta, tamen non exiguntur, si vero pulli plures in numero deferantur in curru unus pullus.

ÖSSZEHASONLÍTÓ TÁBLÁZAT A NAGYVÁRADI VÁMTARIFÁKRÓL

Árufajta	Káptalani vámtarifa		Nádori vámtarifa	
	Mennyiség	Összeg	Mennyiség	Összeg
<i>Növényi termékek</i>				
gabona	1 szekér (behozatal)	1 den.	1 szekér (részletezés nélkül)	5 den.
	1 szekér (kivitel)	4 den.		
2 köből		1 den.	—	—
1 szekér		2 den. vagy 2 köteg	1 szekér	2 den. vagy 2 köteg
széna	1 szekér	1 den.	1 szekér	1 den.
fü	1 szekér	1 den.	1 szekér	1 den.
káposzta	1 szekér	1 den.	1 szekér	1 den.
komló	1 szekér	2 garas	1 szekér	8 den.
len	1 szekér	4 kötés	1 szekér	4 kötés
kender	1 szekér	4 kötés	1 szekér	4 kötés
bor	1 tunella	4 den.	1 tunella	4 den.
<i>Állatok</i>				
ökör	1	1 den.	2	1 den.
tehén	—	—	3	1 den.
juh	1	1 den.	100	4 den.
bárány	1	1 den.	—	—
disznó	1	1 den.	2	1 den.
ló	1	4 den.	1	4 den.
kecske	1	1 den.	—	—
vadkecske	1	1 den.	1	1 den.
baromfi	1 szekér	1 baromfi	—	—
nyúl	1	1 den.	—	—
viza	—	—	1 szekér	1 rész viza
sóshal				
vásárkor	1 szekér	1 hal	1 szekér	1 hal
egyébként	1 szekér	1 den.	1 szekér	1 den.
<i>Állatbőr</i>				
ökörbőr	1 db	1 den.	2 db	1 den.
kis ökörbőr	2 db	1 den.	3 db	1 den.
borjúbőr	4 db	1 den.	8 db	1 den.
birkabőr	10 db	1 den.	10 db	1 den.
nyestbőr	100 db	25 den.	100 db	20 den.
rókabőr	100 db	25 den.	100 db	20 den.

Árufajta	Káptalani vámtarifa		Nádori vámtarifa	
	Mennyiség	Összeg	Mennyiség	Összeg
<i>Egyéb állati termékek</i>				
méz	1 mérő	1 den.	1 mérő	1 den.
viasz	1 mázsa	1 garas	1 mázsa	6 den.
vágott sertés	1	1 den.	2	1 den.
faggyú	1 mázsa	1 den.	1 mázsa	1 den.
gyapjú	1 szekér	4 garas	1 szekér	25 den.
	1 zsák	1 den.	1 zsák	1 den.
<i>Bányászati termékek</i>				
só behozatal esetén	1 szekér	1 só	1 szekér	2 só
só kivitel esetén	1 szekér	1 garas		
vas	1 szekér	4 garas és 2 vas	1 szekér	25 den. és 2 vas
<i>Iparcikkek</i>				
pokróc	1 lasnak	1 den.	—	—
	1 cserge	1 den.	—	—
	—	—	1 vállon vitt	0,5 den.
	—	—	1 szekér	25 den.
posztók	1 szekér (átmenő)	1 fertó (4 garas-denáros)	—	—
	—	—	1 szekér kapuvámja	1 ft
	—	—	üres szekér	0,5 ft
hosszú				4 den.
brüsszeli	1 vég	2 garas	—	—
rövid yperni	1 vég	2 garas	—	—
kiváló				
minőségű	1 vég	2 garas	—	—
közepes				
minőség	1 vég	6 den.	—	—
kölni	1 vég	6 den.	—	—
doornyki (Tournai)	1 vég	6 den.	—	—
maastrichti(?)	1 vég	6 den.	—	—
poperinghei (Flandria)	1 vég	4 den.	—	—
szürke	1 vég	1 den.	1 vég	1 den.

Árufajta	Káptalani vámtarifa		Nádori vámtarifa	
	Mennyiség	Összeg	Mennyiség	Összeg
ruhák				
szürke				
posztóból				
vagy gyapotból	2 db	1 den.	2 db	1 den.
subák				
nyestbőrből	1 db	1 garas	1 db	4 den.
vadbőrből	1 db	2 den.	1 db	2 den.
báránybőrből	1 db	1 den.	1 db	1 den.
szíjak				
kordován vagy				
bakbőrből	100 db	4 den.	100 db	4 den.
kardok	2 db	1 den.	1 db	1 den.
üstök				
nagy	1 db	1 den.	2 db	1 den.
kis	2 db	1 den.	2 db	1 den.
legkisebb	4 db	1 den.	4 db	1 den.
<i>Vegyes iparcikkek</i>				
festett szűk		mennyiségük szerint	egy ember	
edény (?)		ugyanaz	hátrakománya 1 den.	
(angusterium)				
női övek				
kantárok				
íjhúrok				
kalap				
tegez				
íjak				
nyergek		10 ft értékben egy garas		emberrakomány 1 den

*Borsvay Benedek királyi jogügyigazgató levele
a nagyváradi vámperről, 1492. december 26. Buda*

Borsvay Benedek jogügyigazgató tudatja Bártfa városával a második nagyváradi vámperber hozott ítéletet. (OL. Filmtár, Č. 261. doboz. Bártfa város levéltára, 3082. sz.)

Prudentes et circumspecti viri domini et amici nobis honorandi. Damus v. a. intelligi statum cause vestre per capitulum Varadiense contra vos et alias liberales civitates vigore novi iudicii super limitatione solutionis tributorum eorundem mote et vertentis. Nam ipsa causa diutius ruminata nobisque in eadem pro vobis omnibus laborantibus et procurantibus deo auxiliante eadem causa in bonum finem deducta extitit, ita ut sicuti ipsa solutio tributi Varadiensis tempore condam domini Mathie regis limitata extiterat, sic et nunc extitit limitata et insuper perpetuum silentium est ipsis capitulo et episcopo inpositum ne de

cetero ea de re causam quoquomodo movere valeant et possint, sed sententia super ista causa feria sexta aut sabbato proxime affuturo coram regia maiestate et prelati ac baronibus pronuntiabitur. Nos vero operam dabimus, quod et pro vestra parte efficientur littere adiudicatorie sicuti et pro parte aliarum civitatum, pro cuius redemptione mittatis aliquem de medio vestri et sicuti melius et levius excipere poterimus omnino labores faciemus. Nam quantitatem redemptionis earundem interim vobis significare non valemus, quousque ab aliis civitatibus cum magistro dispositionem sentiemus. Vestrum autem Albertum hic nos fecimus tardare, ut de ipsa causa vestra finem determinatum per eundem significarem, qui per nos bene informatus cetera verbotenus vobis declarabit evidenter. Ex Buda in festo beati Stephani prothomartiris anno domini millesimo etc. nonagesimo secundo;

Benedictus Borsvay de Sevl director
causarum regie maiestatis etc. vester amicus.

Kívül: Prudentibus et circumspicis viris iudici et iuratis civibus civitatis de Barthfa dominis et amicis nobis honorandis.

J E G Y Z E T E K

¹ Zs. P. Pach, Das Entwicklungsniveau der feudalen Agrarverhältnisse in Ungarn in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts. *Studia Historica* 46 (1960) 44. — Elekes L., A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében, (a továbbiakban: Elekes, A központosító politika...). *Századok* 89 (1955) 12. kk. — Molnár E., A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp. 1949, 142. kk.

² Elekes i. m. — Szűcs J., Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955, 176. kk. — Mezővárosi iparra: Gy. Székely, Landwirtschaft und Gewerbe in der ungarischen ländlichen Gesellschaft um 1500. *Studia Historica* 38 (1960) 17.

³ A városok gazdasági erejének jelentéktelenségét szépen mutatja a kassai kereskedőtársaság története: E. Fügedi, Kaschau, eine osteuropäische Handelsstadt am Ende des 15. Jahrhunderts. *Studia Slavica* 2 (1956) 211. — L. még L. Elekes, Essai de centralisation de l'État hongrois dans la seconde moitié du XVe siècle. *Studia Historica* 22 (1960) 19—20. — Maksay rámutat a városok kis számának a második jobbság kialakulásában játszott szerepére. (Gutwirtschaft und Bauernlegen in Ungarn im 16. Jahrhundert. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 45 (1958) 38.)

⁴ Vö. Mályusz E., Társadalmi viszonyok. Magyar Művelődéstörténet. II. köt. Bp. é. n., 102—3.

⁵ Kubinyi A., Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban, (a továbbiakban: Kubinyi, Budai kereskedők...) *Budapest Régiségei*, 19 (1959) 115, 121. j. — Megjegyzendő, hogy ez a gazdasági egység nem jelenti azt, hogy egymás közt — akár gazdasági téren is — ne legyenek érdekellentétek. Vö. Das Öfner Stadtrecht. hrsg. von K. Mollay, *Mon. Hist.* Bp. I. köt. Bp. 1959, 203.

⁶ Kubinyi, Budai kereskedők... 109.

⁷ Szűcs i. m. 183. kk.

⁸ A per feldolgozása annál is inkább fontos, mert Buda és Pest jelentős szerepet játszottak benne, és erre az eddigi irodalom nem mutatott rá eléggé.

⁹ G. D. Teutsch, Der Zollstreit der Sachsen mit dem Großwardeiner Kapitel in dem letzten Viertel des 15-ten Jahrhunderts. Archiv des Vereins für Sieb. Landeskunde, I. Bd. II. Heft, Hermannstadt 1844.

¹⁰ Teleki J., Hunyadiak kora Magyarországon. XII. köt. Pest 1857.

¹¹ Országos Levéltár Filmtár (továbbiakban OL. Ft.) Pozsony v. lt. 2173. sz.

¹² Bunyitay V., A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig (a továbbiakban: Bunyitay, A váradi püspökség...) II. köt. Nagyvárad 1883, 290—4.

¹³ A. Berger, Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive von 1203 bis 1526. Bistritz 1895, 289—291. sz.

¹⁴ Mályusz E., A mezővárosi fejlődés. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Bp. 1953, 169.

¹⁵ Elekes, Központosító politika... 12. — Rajtuk kívül az utóbbi években Szűcs is foglalkozott az első perrel (i. m. 109.), azonban időpontját sajtóhibával 1467-re helyezi. — A régebbi irodalomban Solyom J., A magyar vámügy fejlődése 1519-ig (Bp. 1933) c. hasznos vámtörténeti kompilációja meg sem említi a vámpert!

¹⁶ Bunyitay V., A váradi káptalan legrégebbi statutuma (a továbbiakban: Bunyitay: A váradi káptalan...) Nagyvárad 1886, 56.

¹⁷ Szentpétery I., Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. köt. Bp. 1923, 207. sz.

¹⁸ Bunyitay, A váradi püspökség... I. köt. 123, II. köt. 290, 1. jegyzet.

¹⁹ Anjoukori Oklevéltár. IV. köt. 292.

²⁰ Meszesi Demeter püspök volt 1345—1372-ig. Bunyitay, A váradi püspökség... I. köt. 181.

²¹ Bunyitay, A váradi káptalan... 56—57.

²² Zsigmondkori Oklevéltár. Szerk. Mályusz E. II/2. köt. Bp. 1958, 696o. sz. Vö. Bunyitay, A váradi püspökség... II. köt. 290, 3. j. Két évvel később a nádor is foglalkozott az ügyvel.

²³ Zsigmond vadkerti vásárszabadalmának szövegét l. Várad-Vadkert tanácsának Kassa kérésére kiadott átiratában. OL. Ft. Kassa v. lt. Schwartzentbach gy. 597. sz. Vö. Bunyitay, A váradi püspökség... I. köt. 293, II. köt. 290.

²⁴ Uo. III. köt. 141, 5—6. jegyzet.

²⁵ Uo. II. köt. 290.

²⁶ Ez a vizsgálat, illetve a róla készített jelentés a vámpert megismerésének szempontjából elsőrendű fontosságú. Noha Berger (l. 13. jegyzet) közölte regesztáját, eddig nem használták fel. A király rendeletét és a közgyűlésről készített jelentést az 1492. évi per ítéletleveléül őrizte meg. OL. Ft. Beszterce v. lt. 182. sz. A per feldolgozásánál ezt az 1478-as ítéletleveléül szövegét is fenntartó oklevelet vettük alapul.

²⁷ OL. Középkori gyűjt. (a továbbiakban: Dl.) 273. sz.

²⁸ „... iudices et iuratos ceterosque universos incolas et mercatores liberarum civitatum nostrarum regalium partium Transilvanarum”... mondja ekkor a király, azonban ugyanezen a határnapon már IV. Béla 1244. évi kiváltságlevelét is bemutatták, „per... iudicem et iuratos cives civitatis nostre Budensis, qui seipos in eorum ac universorum concivium ipsorum personis cause huiusmodi intrumittendo”. Dl. 273. sz. Buda bírása a magyar Kovách István volt ekkor. Kovách harmincadispán (azaz a határvámok felügyelője), pénzverő- és erdélyi sókamaraispán az 1460-as években. Életrajzát l. Kubinyi A., A kincstári személyzet a XV. sz. második felében. Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. 1957, 41, 113. jegyzet. Mint ilyen, a vámkérdésekben abszolút szakértő volt.

²⁹ Brassó v. lt. Privilegia nr. 211. Mályusz Elemér regesztája a Budapest Történeti Múzeum Budapest Története gyűjteményében.

³⁰ Az erdélyi városok legteljesebb felsorolását az 1492-es ítéletleveléül ismerjük, míg a magyarországiakat 1477. május 20-án tüntetik fel, Pozsony nélkül. Teleki i. m. XII. köt. 16. és Dl. 24 438. sz. Csizmadia A. (A magyar városi jog. Kolozsvár 1941, 20.) ezt az adatot tévesen tárnoki gyűlésnek magyarázza, noha személynök előtt folyó perrel van szó.

³¹ A király május 7-i utasítása a personalishoz. *Jakab E.*, Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. I. köt. 254—5. A personalis az okleveleket május 20-án írja át. L. az előző jegyzet.

³² Beszterce v. lt. 182. sz.

³³ Ez az oklevél számos helyen maradt fenn. *Teleki* i. m. XII. köt. 27—8. — *Teutsch* i. m. 102—3. — OL. Ft. Kassa v. titkos levéltára, F. 75. sz. *Herpay G.*, Debreczen szab. kir. város diplomagyűjteményének regesztái. Debreczen 1916, 198. sz. — Az uralkodó előadja ebben az oklevélben, hogy azért volt erre az intézkedésére szükség, „quia procuratores dicti capituli non parva temeritate ducti adeo se difficiles in ea re reddiderunt, ut nullam compositionem, nullamque limitationem et nullam prorsus pacis reformationem nominari ipsius capituli admitterent.”

³⁴ Vö. *Iványi B.*, Bártfa szabad királyi város levéltára (a továbbiakban: *Iványi, Bártfa* . . .) I. köt. Bp. 1910, 2309, 2339, 2405, 2415, 2419, 2707. sz.

³⁵ L. az idézett besztercei oklevelet és *Teleki* i. m. XII. köt. 54—55. Ezzel az oklevéllel azonban már el volt döntve a per a városok javára, noha még ítéletet nem hoztak. A felvidéki városok ugyanis már a perköltségek megosztásáról kezdtek tárgyalni. *Iványi, Bártfa* . . . 2027, 2028. sz.

³⁶ *Teleki* i. m. XII. köt. 59—69. (A teljes ítéletlevél kiadása.) Az Andreanumra l. *Szentpétery* i. m. I. köt. 413. sz.

³⁷ Mindezek tartalmilag vagy egészen átírva Zápolyai István nádor 1496. évi ítéletlevelében. L. 11. jegyzet.

³⁸ A csanádi és aradi káptalanok előtt 1481. augusztus 23-án, 1488. szeptember 14-én, 1492. január 21-én. Ezeket a tiltakozásokat átírták az 1492. évi ítéletlevelében.

³⁹ 1492. november 24-én, a Szt. Mihály oktaváján kezdődött kúriai ülészak ötvenedik napján. OL. Ft. Beszterce v. lt. 182. sz. — Ez az ülészak kereskedelem-történetileg azért is jelentős, mert a szepesi városok nagy árumegállító jogi perében is ekkor ítéleztek. *Domanouszky S.*, A szepesi városok árumegállító joga. Bp. 1922, 236—43.

⁴⁰ „cives et incolas civitatum Budensis et Pesthiensis. . . ab omni solutione tributaria ubilibet in hoc regno et intra ambitum eiusdem existentium semper et ubique exemptos liberos et supportatos fore. . .” OL. Ft. Pozsony v. lt. 2173. sz. Bártfa városát a királyi jogügyszegő december 26-án értesítette az ítéletről. OL. Ft. Ő. 261. doboz. *Bártfa* v. lt. 3082. sz. L. 214. l.

⁴¹ Vö. *Szlucs* i. m. 108. kk. *Elekes*, A központosító politika. . . 12—15.

⁴² *E. Fügedi*, i. m. 207.

⁴³ Pl. a vámot Debrecenbe helyező és Váradra visszahelyező oklevelekben, vagy az 1492-es ítéletlevelben stb.

⁴⁴ *Bunyitayt* (A váradi püspökség. . . II. köt. 291, 1. jegyzet) nem ismervén — úgy látszik — az 1476-os Bihar megyei vizsgálatot, és az ott közölt régi tarifát, az tévesztette meg, hogy a városok a káptalan által bemutatott oklevelek között átírtak egy vámtarifát, amit Bihar megye 1343. január 1-i átíratában terjesztett elő ellenfelének. (*Teleki* i. m. XII. köt. 20—21.) *Bunyitay* ezt, az általa más helyen 1320-ra keltezett vámtarifát (i. m. II. köt. 290, 3. jegyzet) tartotta azonosnak az „antiquum registrum”-mal, noha az nem Nagyváradra, hanem Bihar mezővárosra vonatkozott.

⁴⁵ *Bunyitay*, A váradi káptalan. . . 56.

⁴⁶ OL. Ft. Beszterce v. lt. 182. sz.

⁴⁷ *Domanouszky S.*, A harminczadvám eredete (a továbbiakban: *Domanouszky*, Harminczadvám. . . Bp. 1916, 14, 24, 48 stb. — *Fügedi E.*, Középkori magyar városprivilegiumok (a továbbiakban: *Fügedi*, Városprivilegiumok). Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. köt. 1961, 37.

⁴⁸ A szászok panaszát a brassói huszadkönyv adatai is megerősítik. A „Societas magna” 1503. június 21-én pl. 1830,30 ft, október 1-én pedig 1020 ft értékű kést szállított. (*Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt*, 1886. I. köt. 37.)

⁴⁹ *Kovachich, M. G.*, Formulae solennes styli. Pesthini 1799, 418—19. Már az 1346-os zágrábi vámtarifa is egy százalékos értékű vámt. — *Domanouszky*, Harminczadvám. . . 40.

⁵⁰ *Iványi B.*, Bihar és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban (a továbbiakban: *Iványi, Bihar...*). Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (a továbbiakban: MGTsz.) XII. köt. 1905, 113—14. — 1520-ban két tarifát foglalnak írásba, a Várad-Velence és Várad-Sipos utca végén szedett vámokét. A káptalani statutumok is ezt igazolják: a kapuvámost Velencén és a Vám utcában (azonos a Sipos utcával?) szedték. *Bunyitay*, A várad káptalan. . . 56.

⁵¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a városoknak nem volt igaza teljesen. Az ellenfél megidézése a *communis inquisitio*, nem pedig az *inquisitio per modum proclamatae congregationis* feltételei közé tartozott. Azt azonban, hogy a személy-nöki bíróság 1492-ben ennek ellenére mégis a városoknak adott igazat, a városok javára való kedvezésen kívül azzal is magyarázható, hogy az 1486: 2. tc. a proclamata congregatiók vizsgálatokat a sok visszaélés miatt eltörölte, tehát a bíróságok nyilván bizalmatlanok voltak az ilyen vizsgálatok hitelével szemben. Vö. *Hajnik I.*, A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt, Bp. 1899, 293—306. *Bónis Gy.*—*Degré A.*—*Varga E.*, A magyar bírósági szervezet és perjog története, Bp. 1961, 36—38.

⁵² *Bunyitay*, A várad püspökség. . . II. köt. 131—2.

⁵³ Uo. 194, 201.

⁵⁴ *Kováts F.*, Pénzértékviszonyok Pozsonyban 1435—60 közt. MGTsz. VII (1900) 448—9.

⁵⁵ *Kováts F.*, A középkori magyar pénztörténet vázlata, Bp. 1901, 9.

⁵⁶ *Hóman B.*, Magyar pénztörténet. Bp. 1916, 528—29.

⁵⁷ *Hóman B.*, A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában, Bp. 1921, 155—7. — *Paulinyi O.*, Ipar, kereskedelem, Magyar Művelődéstörténet, II. köt. 168.

⁵⁸ *Iványi B.*, Bihar. . . i. h. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a sóból valóban csak Várad környékét látta el a vásár. Az erdélyi sóbányákból ugyanis a nagy sómennyiségek vagy Déstől a Szamoson Szolnokig, vagy Tordától a Maroson Szegedig mentek. — *J. Ch. Engel*, Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer, II. köt. Halle 1798, 26, 29. — OL. Ft. Dés v. lt. 1471. május 12-i és 1473. augusztus 10-i oklevelek.

⁵⁹ *Iványi*, Bihar. . . 121, 124—25.

⁶⁰ L. alább a függelékben a káptalani vámtarifa szövegét.

⁶¹ Siebenlinder tarifa, *Kováts F.*, Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV. században (a továbbiakban: *Kováts, Nyugat-Magyarország...*) Bp. 1902, 211—12. — A jogkönyv adatait l. az idézett Mollay kiadásban, 195—7.

⁶² *Ember Gy.*, Külkereskedelmünk történetéhez a XVI. században. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. VIII. köt. Bp. 1958, 329—331. *Uő.* Zur Geschichte des Außenhandels Ungarns im XVI. Jahrhundert. Studia Historica, 44 (1960) 15—16. — *Kubinyi i. m.* 105.

⁶³ *R. Manolescu*, Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea, Studii și materiale de Istorie Medie, Vol. II. 1957, h. n. 116. kk.

⁶⁴ Havasalföldi marhaimportunkra l. *Manolescu i. m.*

⁶⁵ *K. O. Müller*, Welthandelsbrauche. Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit V. köt. Stuttgart 1934, 140.

⁶⁶ A bor mind bel-, mind külkereskedelmünk egyik jelentős árutétele volt. Pl. 1466-ban Budán vásárolt szerémségi bort rabolnak el Heves megyében. (Dl. 16 444.) A XV. század közepén a pozsonyi harmincadon kivitt áruk vámértékének 23,21%-át képezte a bor. *Kováts, Nyugat-Magyarország*, 197. Ennek ellenére a bor behozatali tétel is volt, mégpedig éppen Pozsonynál. A XV—XVI. század fordulóján Pozsony várossal szemben pereskednek budai polgárok és egyes feudális urak, mert Bécsből behozott boraikat a pozsonyiak lefoglalták. OL. Ft. Pozsony v. lt. 2218, 2221, 2232, 2234, 2235 stb. A borok közül a legdrágább a szerémségi volt, amit Szegeden át szállítottak Erdélybe és a Tiszántúlra. (*Molnár i. m.* 144.) Kereskedelmi útja ezek szerint a Tisza és a Maros völgye volt, és így a bor átmenő forgalma elkerülte Váradot.

⁸⁷ A XV. századi adat: *Kováts, Pénzértékviszonyok...* 448—49. — A XIV. századiakra nézve l. *Hóman, A magyar királyság...* 112, 3. jegyzet.

⁸⁸ *Iványi, Bihar...* 91, 102—3.

⁸⁹ *Fügedi, Városprivilegiumok...* 38. kk.

⁹⁰ *Iványi B., A tiszaluci vám bevételei és azok felhasználása 1516—1520-ig* (a továbbiakban: *Iványi, Tiszaluc...*). MGT SZ. XIII (1906) 54. A XV. század közepén a Budát Béccsel összekötő útvonalak magyarországi szakaszain 37 vámhely volt. *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*. II/2. köt. 3608/a. sz.

⁹¹ Számos ilyen „civilis”-nek nevezett oklevél példája maradt fenn. A Magyi-féle formuláskönyv pl. tartalmazza Buda város civilisének formuláját, amelyben a város igazolja, hogy felmutatója városi polgár, és így ő, vagy familiárisai a Mátyás által is megerősített régi kiváltságlevelek értelmében Magyarország területén vámot nem tartoznak fizetni. *Kovachich* i. m. 354. — Vö. még 163. Eredetiben fennmaradt budai civilisek: Dl. 22 607, 22 673. — Még a Buda külvárosának számító Budafelhéziz mezőváros is adott ilyen igazolást polgárainak. Egyetemi Könyvtár, *Litterae et epistolae originales* O. 668. sz.

⁹² *Iványi, Tiszaluc...* 24—25.

⁹³ *Salamon F., Budapest története*, II. köt. Bp. 1885, 243. kk.

⁹⁴ Dl. 15785—7. sz. *Bártfai Szabó L., Pestmegye történetének okleveles emlékei*. Bp. 1936, 882. sz.

⁹⁵ *Bártfai Szabó* i. m. 916. sz.

⁹⁶ Uo. 968. sz. Angyal, másnéven Mikolai István (1475-ben Stephanus Angyal dictus de Mýcola néven említik, ekkor Buda város iudex pecuniarum-ja: OL. Ft. Zágrábi érseki levéltár, 40. Priv.) a város többszörös főbírája, nagykereskedő, aki üzlettársaival az 1440—50-es években Wolfgang Renes pozsonyi bíró társasága ellen pereskedett. Mikolai társasága ugyanis ökröket szállított hitelben Pozsonyba, és ezért cserébe aacheni és kölni posztót kellett volna kapnia, de nem kapta meg. OL. Ft. Pozsony v. lt. 3953, 3964, 3993, (1446. augusztus 5: ezt a levelet Mikolai budai bírónak írja alá) 4045, 4056, 5035 stb. Ezenkívül Mikolai a királyi pénzügyigazgatásban és igazságszolgáltatási szervezetben is működött, 1461-ben és 1466-ban pénzverőkamaraispán, 1471-ben altárnokmester. *Kubinyi A., A kincstári személyzet a XV. század második felében* (a továbbiakban: *Kubinyi, A kincstári személyzet...*) Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. 1957, 42, 126. jegyzet.

⁹⁷ 1470: Dl. 17 052.

⁹⁸ Dl. 15 977.

⁹⁹ Dl. 16 034.

¹⁰⁰ *Bártfai Szabó* i. m. 935. sz. Dl. 16 543. Parlagi köznemesi származású királyi tisztviselő, aki az uralkodói szolgálatban a feudális urak közé emelkedik. Az ötvenes évek végén budavári provizor, (l. pl. Dl. 15 579.) 1461-ben nándorfehérvári (OL. Ft. Esztergomi kápt. magánlevéltára, Lad. 26. f. 3. nr. 4.), 1463-ban nagyszombati kapitány. (Dl. 44 688.) — Ráciz viszont tíz évvel később a nagyváradi vámperberben Buda város ügyvédje. Dl. 24 438. Vámszedési ügyek szakértőjeként bizhatták meg polgártársai a per vitelével.

¹⁰¹ Dl. 16 563.

¹⁰² *Bártfai Szabó* i. m. 1031. sz.

¹⁰³ Dl. 5445.

¹⁰⁴ *Bártfai Szabó* i. m. 910. sz.

¹⁰⁵ Dl. 16 393.

¹⁰⁶ Dl. 17 194.

¹⁰⁷ Dl. 17 636. *Bártfai Szabó* i. m. 1017. sz.

¹⁰⁸ Dl. 26 011. Az oklevél csak töredékesen maradt fenn, és ezért a keltezőst Makray György bírósága alapján lehet 1465 elejére helyezni.

¹⁰⁹ Dl. 17798—9.

¹¹⁰ 1465. szeptember 4: OL. Ft. Esztergomi kápt. m. lt. Lad. 25. fasc. 2. nr. 9. Kiadta néhány sajtóhibával: *Podhradszky J., Buda és Pest sz. kir. városoknak volt régi állapotokról*. Pest 1833, 101—12. 1494: OL. Ft. Esztergomi kápt. orsz. lt. Capsa 30. fasc. 7. nr. 3.

⁹¹ Dl. 15 838. — A városoknak a feudális erőktől vámügyekben elszenvedett sérelmeire l. még *Demény L.*, Az 1437—38-as bábolnai népi felkelés. Bukarest 1960, 29—31.

⁹² Életrajzát l. *Fraknói V.*, Mátyás király magyar diplomatái. Bp. 1900, 76—82. — Testvére, Miklós 1496-ban alkincstartó, később királyi titkár. *Kubinyi*, A kincstári személyzet . . . 41, 109. jegyzet.

⁹³ Az ítéletlevélnek csak a Pozsony javára kiadott példánya maradt fenn, ezen kívül a perre más adatunk nincs. OL. Ft. Pozsony v. lt. 2173. sz. Ez az ítéletlevél, a benne átirrt városi kiváltságlevelek és egyéb oklevelek tömegénél fogva egyébként is a magyar várostörténet legjelentősebb kútfői közé tartozik. Többek között ez őrizte meg a nagyváradi vámperberben 1492-ben Buda és Pest javára kiadott ítéletlevél kivonatát, a pesti, székesfehérvári, esztergomi stb. városi kiváltságleveleket. Sajnos, az ítélet jelen példánya csak Fehérvár, Buda, Pest, Esztergom és Pozsony okleveleit tartalmazza, a másik három várost csak az oklevél elején említi, míg az ítéletnél mellőzi.

⁹⁴ *Szentpétery* i. m. I. köt. 94. sz.

⁹⁵ *Mályusz E.*, Polgárságunk részvétele a középkori országgyűléseken. Klny. a Protestáns Szemle 1927-es évfolyamából, 1—5.

⁹⁶ *Üö.*, A magyar rendi állam Hunyadi korában (a továbbiakban: *Mályusz*, A rendi állam . . .) Századok 91 (1957) 551. kk. — *Vö. J. Holub*, La Représentation politique en Hongrie au Moyen Age. Études présentées à la Commission internationale pour l'histoire des assemblées d'États. XVIII. Louvain—Paris 1958, 101—2.

⁹⁷ *Mályusz*, A rendi állam. . . 562—3.

⁹⁸ *E. Mályusz*, Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Klny. a Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XX. (1927) 386. kk. *Ifj. Szentpétery I.*, A tárnoki ítélszék kialakulása. Századok 1935. évi pótfüzet, 14. kk.

⁹⁹ *Ifj. Szentpétery* i. m. 73. — A tárnokszéki bíraskodásra: *Echhart F.*, Magyar alkotmány és jogtörténet. Bp. 1946, 74—75.

¹⁰⁰ *Iványi B.*, Eperjes szabad királyi város levéltára (a továbbiakban: *Iványi*, Eperjes . . .) Szeged 1931, 488. sz.

¹⁰¹ OL. Ft. Pozsony v. lt. 2218. sz.

¹⁰² *Ifj. Szentpétery* i. m. 69. — Székesfehérvár ebben a korban igen jelentős kereskedő város, vásárai híresek, elsősorban a szarvasmarhakereskedelem központja. *Vö. Székely* i. m. 15. Kereskedői áru és egyéb hitelekét nyújtának más városok polgárainak, és ingatlanaik is vannak egyéb városokban. *Vö. Házi J.*, Sopron sz. kir. város története I/5. köt. Sopron 1926, 60, 147, 232 stb. — Adózási szempontból a tárnoki városok közül csak Buda, Pest és Kassa fizetett többet az uralkodónak, tehát a többi tárnoki városonál jelentősebbnek kellett lennie. Történelmi Tár (a továbbiakban: TT) (1880) 169. — A többi, nem tárnoki várost a tárnokiakkal összehasonlítva szintén nem egy jelentősebb a tárnokiak zöménél. Lőcsét pl. többnyire mindig előbb említik Eperjesnél és Bártfánál, ha a három városnak valami közös ügye van. *Vö. Iványi*, Bártfa . . . I. köt. 2873, 3206, 3218 stb. sz. II. köt. (kézirat az OL-ban) 5584. sz. stb. — A bányavárosok jelentőségét mutatja Nagybánya adója 1492-ben. TT (1880) 168 stb.

¹⁰³ *Werbőczy I.*, Hármaskönyv. Kolosvári—Óvári-féle kiadás. Bp. 1897, 390. (pars III. tit. 8. §. 2.) — A személynöki székre l. még *Bónis—Degré—Varga* i. m. 16, 69—70.

¹⁰⁴ *Wenzel G.*, Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880, 62—65.

¹⁰⁵ Uo. 98—99. — Magyar Jogtörténeti Emlékek. A Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak gyűjteménye. Kiadták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. IV/2. rész. Bp. 1897, 42. kk. (1487-ben.)

¹⁰⁶ *Teutsch* i. m. 91—92. — *R. Gooss*, Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südpolitik, Wien 1940, 52. kk.

¹⁰⁷ *Ifj. Szentpétery* i. m. 47 és 52.

¹⁰⁸ A magyar városi magánjog városaink kialakulásának idejében a nemesi magánjog hatása alatt állott, ehhez járultak a városi és hospesi kiváltságok. Előbbire l. *Kubinyi A.*, Buda város pecséthasználatának kialakulása. TBM. XIV

(1961) 124. és *Mollay Ofner* Stadtrecht kiadásáról készített bírálatomat uo. 644—5. A kiváltságokra I. *Fügedi*, Városprivilegiumok... uo. — A XIV. századtól erős német hatásra több város magánjoga hasonló a némethez, azonban a színmagyar Fehérvár és Esztergom megőrzik a régi jogot.

¹⁰⁹ *Demkó K.*, Lőcse története. I. köt. Jog- és Művelődéstörténeti rész, (A „Szepesmegyei Történelmi Társulat” Milleniumi kiadványai, V. köt.) Lőcse 1897, 251. kk. A „Zipser Willkür” szövege uo. 16—17-től 86-ig.

¹¹⁰ *Mályusz E.*, A középkori magyar nemzetiségi politika (a továbbiakban: *Mályusz*, A középkori...) Századok 73 (1939) 427—29.

¹¹¹ L. 103—104. jegyzet.

¹¹² *Demkó i. m.* 361. — *Bónis Gy.*, Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, é. n., 498. — Az öt város mindig közös adószédöt kapott a kincstártól. Pl. 1485-ben, az öt városi szövetség formális megalakításának évében, ugyanaz a Vizaknai Ferenc szedi az adót Bártfán (*Iványi*, Bártfa... I. köt. 2402. sz.) és Eperjesen (*Iványi*, Eperjes... II. r. 610. sz.). Azonban már régebben is elfordult, hogy a király összehívta ezeket a városokat, pl. 1462-ben (*Iványi*, Bártfa... I. köt. 1393. sz.), valószínűleg honvédelmi célból. A szász egyetem tagjait is a kincstári kiküldött hívja össze arra a gyűlésre, amelyen azután megállapodnak az adóban. L. alább 123. j.

¹¹³ Igen gyakoriak a perek az öt város között. Az 1490-es években pl. a személynök előtt perli a négy város az ötödiket, Kassát. (Az ítélet: OL. Ft. Kassa v. lt. Schwartzbach gy. 772. sz.) Előtte a budai káptalan előtt tiltakoztak a városok amiatt, hogy a király még nem hozott ítéletet a kassaiak ellen. Még különösebb a fentebb már ismertetett Kassa és Eperjes közti viszály. Mivel az oklevél szerint nem a király, és nem a tárnokmester elé idézte Kassa Eperjest, valószínű, hogy a megyei hatóság, tehát a helyi feudális fórum elé. Vö. még a város csoportokra *Molnár*, i. m. 148—49.

¹¹⁴ *K. Czok*, Bürgerkämpfe und antikuriale Opposition. Städtische Volksbewegungen im 14. Jahrhundert. Berlin 1960, 162.

¹¹⁵ Bártfa levéltárában az 1464-es koronázás és az 1490-es királyválasztás között csak egy országgyűlési meghívó található. (*Iványi*, Bártfa... 1514, 1970, 2778. sz.) Ez nem lehet véletlen, hiszen előtte számtalan meghívót találunk. Hasonló a helyzet a többi városnál is.

¹¹⁶ A városi kiváltságlevelekre I. *Fügedi*, Városprivilegiumok... 28. kk.

¹¹⁷ *Iványi*, Eperjes... 1133. sz.

¹¹⁸ *Hóman B.*—*Szekfü Gy.*, Magyar történet. II. köt. Bp. 1936, 537. kk. *Mályusz E.*, A magyar társadalom a Hunyadiak korában. Mátyás király emlékkönyv, I. köt. Bp. é. n., 358.

¹¹⁹ Ráckeve volt királynéi város a perben szereplő városok közül. *Teleki* i. m. XII. köt. 461—3.

¹²⁰ A káptalan 1477. évi tiltakozásából, Beszterce v. lt. 182. sz. Az absoluta potentia jogi formula értelmezésére és jelentőségére I. *J. Holub*, Ordinaria potentia — absoluta potentia. Revue Historique de Droit français et étranger (1950) 92—99. Holub azonban a formula megjelenését az 1485-ös nádori cikkelyekkel kapcsolja össze, ez azonban a fentiek szerint korábbra tehető. Az pedig, hogy ez a formula, lényegtelen változtatásokkal, a káptalan minden tiltakozásában feltűnik, azt mutatja, a káptalan vetette fel, nem pedig az illető hiteleshely jegyzői. Nem valószínű azonban, hogy az 1485-ös cikkelyeket a nagyváradi káptalan által használt formulákból állították össze, hanem azt kell feltételeznünk, hogy ez a formula a XV. század második felének magyar jogában már közkeletű volt, és mind Thegzes Péter kanonokék, mind pedig a cikkelyek összeállítói onnan vették.

¹²¹ *Kubinyi A.*, A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig (a továbbiakban: *Kubinyi*, Kincstartók...) Levéltári Közlemények XXVIII (1958) 36.

¹²² Bár ezt a megbízólevelek ritkán emelik ki, sőt igen szigorú szabályokat tartalmaznak a kivetett adó megfizetésére, de az adónyugták a legtöbb esetben a kért összegnél jóval alacsonyabb összeget tartalmaznak. Számos példát lehetne erre felhozni.

¹²³ L. 1484: Quellen zur Geschichte Siebenbürgens. I. köt. Hermannstadt, 1880, 101, 103 stb.

¹²⁴ Szeptember 8-án: OL. Ft. Kassa v. lt. Schwartzbach gy. 444. sz. Kassának. — Korponához: *Teleki*, i. m. XI. köt. 564. — Bártfához: *Iványi*, Bártfa... 1995. sz. — Pozsonyhoz: OL. Ft. Pozsony v. lt. 1995. sz. (a két szám azonosága nem sajtóhiba!)

¹²⁵ Június 26-án: Kassához: OL. Ft. Kassa v. lt. Schwartzbach gy. 453. sz. Ebben a meghívóban ugyan nem a kincstartóhoz, hanem önmagához idézi a városokat, nem közli a meghívás okát sem, azonban a „cum plena potestate et informationibus ad omnia que nos cum eis contulerimus nomine vestro nobis respondendi et de omnibus concordandi” kifejezés a megbízottakról nyilvánvalóvá teszi, hogy a városok beleegyezését akarta, feltehetően adóügyben elérni. [Hogy ez nem országgyűlési meghívó, azt már *Teleki József* is világosan látta. [I. m. V. köt. Pest, 1856, 72, 1. jegyzet.] Nem sokkal ezután pedig az összes szabad királyi és bányavárosoknál megkezdődött az adószedés a király számára. Pozsony v. lt. 4855. sz. *Házi* i. m. I/5. köt. 375.] Az erdélyi szászokhoz: *Teleki* i. m. XII. köt. 70. Ez az adat mutatja, hogy az ország valamennyi városáról volt szó, hiszen egyébként a szászokat nem hívták volna meg. — Bártfa levéltárában a meghívót *Iványi július 25-i* kelettel közli (Bártfa... I. köt. 2040. sz.), lehet azonban, hogy ez csak rossz keletfeloldás.

¹²⁶ Június 26-án Kassának: OL. Ft. Kassa v. lt. Schwartzbach gy. 508. — Bártfának: *Iványi*, Bártfa... I. köt. 2230. sz. — Eperjeshez: *Üő.*, Eperjes... 591. sz.

¹²⁷ Szeptember 4-én Kassához: OL. Ft. Kassa v. lt. Schwartzbach gy. 611. sz. — Bártfához: *Iványi*, Bártfa... I. köt. 2658. sz. — Sopronhoz: *Házi* i. m. I/6. köt. Sopron 1928, 50.

¹²⁸ Július 19-én Sopronhoz: *Üő.* 56—57. — Bártfához: *Iványi*, Bártfa... I. köt. 2716. sz. A meghívó ez esetben közvetlenül a királyhoz kéri a városokat.

¹²⁹ Már az 1476-os tárgyalás is eredménytelenül zajlott le, és ezért a kincstári kormányzat, arra hivatkozva, hogy a városok el sem küldötték meghatalmazottait, a szokott módon, adószedő kiküldetésével intézte el az adóztatást. Kassa: *Teleki* i. m. XI. köt. 568. — Bártfa: *Iványi*, Bártfa... 1997. sz. — 1482-ben Nagylucei Orbán kincstartó írja Kassának, „licet ipso vestros delectos ad nos miseritis, tamen nullam cum eis potuimus inire concordiam”, és ezért maga veti ki az összeget. Az oklevél kiadva: TT (1902) 354—55.

¹³⁰ Királyi rendelet és kincstartói végrehajtási utasítás városi adóügyekben: *Kubinyi*, Kincstartók... 55. — 1522. március 7-én pl. a nádor mint királyi helytartó egyszerre kér adót Bártfától (*Iványi* i. m. 5146. sz.), Soprontól (*Házi* i. m. I/7. köt. 26.) és Kőrmöcbányától. (TT [1898] 177—78.) Thurzó Elek kincstartó végrehajtási utasítása március 16-i kelettel fennmaradt Bártfán (*Iványi* i. m. 5150. sz.), Pozsonyban (OL. Ft. Pozsony v. lt. 5454. sz.) és Kőrmöcbányán. (TT [1898] 178.). Az utóbbi város nem tartozott a tárnoki városok közé.

¹³¹ *Kubinyi*, A kincstári személyzet... 30. — Kálmáncsehi mezőváros jellegére l. *Csánki D.*, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, II. köt. Bp. 1894, 578.

¹³² *Szilágyi L.*, A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458—1526. Bp. 1930, 49.

¹³³ Dl. 17 787. Utolsó kincstartói említése — ekkor már kalocsai érsek — 1478. aug. 29. Dl. 18 089.

¹³⁴ Bánffy Oklevéltár. II. köt. 185—6. — 1480. febr. 24-én azt az oklevelet, amelyben a király privilegialis formában megerősíti a nádor ítéletét a nagyváradi vámperberben, Handó adja ki mint főkancellár. *Teleki* i. m. XII. köt. 116.

¹³⁵ *Kubinyi*, Oklevéladó működés... 53.

¹³⁶ Vespasiano Bisticci olasz humanista írt életrajzot róla. Magyarra fordította Pulszky Ferenc, Budapesti Szemle III (1873) 286.

¹³⁷ *Bunyitay*, A váradi püspökség... II. köt. 150.

¹³⁸ A Handó név elég ritka, a két egyházi pályán működő Handón kívül csak egy pécsi polgár Handót ismerünk. Zichy Okmánytár. X. köt. 363—65.

¹³⁹ Kálmáncsehi Domokos életrajzát l. *Fraknoi* i. m. 74—76; *Hoffmann E.*, Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929, 111—19; *Kubinyi*, A kincstári személyzet . . . 30. — Gazdagságára l. *Bonfini*, *Rerum ungaricarum decades*, edd. *I. Fögel*, *B. Iványi et L. Juhász*, IV. köt. Bp. 1941, 212. (*Decas V. Liber* I. 58.)

¹⁴⁰ Dl. 18 022, 18 023.

¹⁴¹ *Pataki V.*, A budai vár középkori helyrajza. Budapest Régiségei, XV. köt. 1950, 290, 50. jegyzet. Ugyanaz a ház először mint néhai György kalocsai érsek, majd mint Domokos fehérvári prépost háza szerepel.

¹⁴² *Mályusz*, A rendi állam . . . 599.

¹⁴³ *Üő*. Középkori . . . 429.

¹⁴⁴ Budai kereskedők pozsonyi és kassai üzleteire l. *Kubinyi*, Budai kereskedők . . . 117, 157. jegyzet. Kolozsvári működésükre *S. Goldenberg*, Kolozsvár kereskedelme a XVI. században. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár 1957, 309. — A Zenggig és a horvát tengerpartig terjedő kereskedelmükről viszont Mátyásnak Pest számára 1480-ban kiadott és fentebb ismertetett kiváltságlevele tájékoztat. Az adatokat százsámra lehetne szaporítanunk.

¹⁴⁵ L. a 76. jegyzetben leírt XV. sz. közepi pert Mikolai István deák budai bíró és pozsonyi kereskedők között. Mikolai szarvasmarhát szállított, s ennek árán posztót szerzett be. Pest város jelentőségét a szarvasmarhakereskedelemben mutatja, hogy Mátyás 1461-ben 1500 ökröt vesz át a pestiektől, hogy azokat a cseh királynak küldje. Pozsony v. lt. 4651. sz.

¹⁴⁶ Mint 1469-ben Sygel Tamás budai polgár Nyársapátin. Dl. 16 907, 16 937, 16 940; Sygel budai esküdt is volt: *Ol. Ft. Zágrábi érseki lt.* 40. Priv.

¹⁴⁷ Nagybányai szűcsök: *Dl.* 18 325. Budán és Pesten tanult ötvösök is kerülnek vidéki céhekbe, *TT* (1890) 126, 331.

¹⁴⁸ *Ol. Ft.* Pozsony v. lt. 2201.

¹⁴⁹ L. erre *Kubinyi*, Budai kereskedők . . . 109—110.

¹⁵⁰ *Iványi*, Bárfa . . . II. köt. 3797. sz.

¹⁵¹ *Ol. Ft.* Pozsony v. lt. 5283. sz. Ebben a kérvényben szó van a városok vámmmentességének biztosításáról, továbbá arról a sérelemről, amely Buda bírói székét érte, mert joghatóságát csorbítva az esztergomi érseket egy budai ház ügyében nem a városi bíróság, hanem a pápa elé idézték. Foglalkozik a kérvény az árúmegállító jog biztosításával, panaszt emel a zsidók kereskedelme ellen, kéri a kereskedelem biztosítását a rablásokkal szemben, a polgárok védelmét a földesúri tisztek ellen, a jobbágyköltözés biztosítását, a felvidéki városoknak a lengyelek elleni panaszainak tisztázását és végül a városi szabadságjogok biztosítását. Ez a kérvény is mutatja a városoknak a feudális erőkkel folytatott harcát. A kérvény egyik eredménye II. Ulászló király 1511. dec. 12-én kelt rendelete az esztergomi káptalanhoz, amelyben eltiltja őket, hogy a budai ház ügyében érsekiüket a római Szentszék előtt pereljék, és utasítja őket, hogy a pert a budai „consulatus” előtt folytassák le. Ha nem engedelmessé válnak, a kézbesítéstől számított 32-ik napra saját maga elé idézi őket engedetlenség miatt. A rendeletet a budai káptalan kiküldötte 1512. január 4-én Esztergomban a káptalani konzisztóriumban mutatta be. *Ol. Ft.* Esztergomi káptalan magánlt. *Lad.* 64. fasc. I. nr. 2.

¹⁵² *Vö. Kubinyi*, Budai kereskedők . . . 99—110.

¹⁵³ *Huszár L.*, A budai pénzverés története a középkorban. Budapest város-történeti monográfiái. XX. köt. Bp. 1958, 13—18.

¹⁵⁴ *Ol. Ft.* Pozsony város lt. 2689. sz. (*Una et eadem mensura, puta fertalia bladorum et pinta vinorum Budensia habeantur*).

¹⁵⁵ Külön probléma annak a megállapítása, hogy Buda részéről a német vagy a magyar lakosság játszik-e vezető szerepet ezekben a küzdelmekben. 1439-ben a budai népi felkelés után a magyar polgárság kiharcolta egyenlőségét a város vezetőségében a németekkel szemben. Ez azt is mutatja, hogy most már egy magyar patriciátus is kialakult, amely szintén részt kért a hatalomból. *Szűcs* i. m. 291. kk. — *Székely Gy.*, A huszitizmus és a magyar nép. Századok 90 (1956) 574 kk. — Kérdéses azonban, hogy a német és a magyar patriciátus gazdasági, és ebből következően rendi érdeke teljesen azonos volt-e, vagy frakcióellentétek voltak.

A németek külföldi rokoni és üzleti kapcsolatokkal rendelkeztek. *Kubinyi*, Budai kereskedők. . . 103. kk. — A probléma megoldása külön kutatást igényel, most csak néhány adalékkal szeretnénk megvilágításához hozzájárulni. A város vezetőségében a budai felkelés óta évenként váltakozott a vezetés a németek és a magyarok között. A XV. század második felében minden páratlan számmal végződő év Szt. György-napjától a következő év Szt. György napjáig német, míg a páros végződésű évben magyar bírása volt Budának. A bíró helyettese, a pénzbíró mindig a másik nemzetiségből került ki. (Vö. pl. 1475. áprilistól 1476. áprilisig a budai tanács tagjait: Münczer János bíró, Mikolai Angyal István pénzbíró, Wan Konrád, Thegez Miklós, Kronacher Hermann, Dénes deák, Forster György, Pellifex Gergely, Carpentarius János, János deák, Sigel Tamás, Thárnok Péter, Ebendorffer Miklós esküdtek, azaz egy magyart egy német követ a listán. OL. Ft. Zágrábi érseki levéltár, 40. Priv.) Ha megnézzük Buda vámügyeit a XV. század végén, érdekes eredményhez jutunk. 1462-ben, amikor az óbudai káptalan és a Nyulak szigeti apácák panaszt emelnek Buda ellen, a város bírása a magyar Ermen István. 1465 elején az óbudai apácák vámjá ellen a nádornál Makray György bíró vezetésével tiltakoznak a budaiak. Az óbudai káptalannal kitört vámviszályt a vám bérbevévésével Angyal István bíró intézte el. 1476-ban, a nagyváradi vámperbe Kovách István bíróról az élén avatkozik be Buda, míg a második, 1492-es vámperbe szintén magyar bíró, Ádám Gergely avatkozik be. Ádám kötötte meg az esztergomi káptalannal 1494-ben a perközi egyezséget is. A zsitvatői vámpere idején is magyar, az említett Ádám Gergely a bíró. Látjuk, hogy a város valamennyi jelentős vámpolitikai állásfoglalását magyar bíró intézte. Természetesen ez lehet mind véletlen is. Ha pedig e mögött nem a véletlenek összejártsága látható, akkor azt kell feltételeznünk, hogy a belkereskedelemben a magyarok jobban voltak érdekelve a németeknél. Ez azonban csak feltevés, amit jóval bőségebb anyaggal kell igazolni vagy elvetni. (Az idézett adatok jelzetét l. fenn, a megfelelő helyeken.)

¹⁵⁶ *Kubinyi*, Budai kereskedők . . . 104. — Vö. a feudális földesúri árutermelelésre *Makkai L.*, Az abszolutizmus társadalmi bázisának kialakulása az osztrák Habsburgok országában. Történelmi Szemle III (1960) 214. kk.

¹⁵⁷ *Kováts F.*, A pozsonyi városgazdaság a középkor végén. Pozsony 1918, 17.

¹⁵⁸ *Hóman B.* — *Szekfű Gy.*, Magyar történet. II. köt. 645.

¹⁵⁹ Mátyás uralkodása alatt az állami adóprés a városokban és a vármegyékben az egy főre (polgár, ill. jobbágytelek) eső jövedelemnek jóval nagyobb részét fölözte le, mint elődei idején, vagy akár a kortárs fejlettebb nyugati államokban. Az így felduzzadt kincstári jövedelem zöme külföldiek kezébe jutott (külföldi zsoldosok a nyugati háborúkban, idegen művészek és tudósok), tehát az ország szegényedett. Mindezekre vonatkozó adatokat és számításokat a Mátyás- és Jagelló-kori államigazgatásról készülő munkánkban fogjuk ismertetni.

¹⁶⁰ *Podhrádszky J.*, Budának melyik részében lakott Nagy Lajos király? Tudományos Gyűjtemény 1827. évi X. sz. 81.

LES CONDITIONS ÉCONOMIQUES DE LA FORMATION DU TROISIÈME
ORDRE EN HONGRIE ET LE COMMERCE DE LA CAPITALE HONGROISE
A LA FIN DU XVe SIÈCLE

Mention était faite plus d'une fois déjà dans la littérature spéciale de l'histoire hongroise de ce que, en raison du développement de la production marchande, les rudiments d'un marché national commencèrent à se dessiner dans la seconde moitié du XVe siècle. L'histoire de la formation du troisième ordre hongrois dans les villes était l'objet de plusieurs études et les historiens hongrois ont émis l'opinion que la formation du troisième ordre dans les villes était inséparable de la constitution d'une juridiction d'appel des villes, dite «sedes tavernicalis». Dans les suivants nous nous proposons de soumettre à une étude tant l'évolution du marché que celle du troisième ordre, car, à notre avis, ces deux questions ne souffrent pas d'être traitées séparément. Les procès d'octroi de Nagyvárad, de la fin du XVe siècle, nous permettent de définir les rudiments du marché national. La ville de Nagyvárad, qui, grâce à sa position géographique, était une foire importante, constitua un trait d'union entre plusieurs régions de marché embrassant des différentes provinces du pays. La quasi-totalité des commerçants du pays entier se sont rendus à ces foires, et le chapitre local détenant le droit de l'octroi à Nagyvárad, en tira un revenu considérable. Entre le chapitre de Nagyvárad et les commerçants se rendant régulièrement à la foire de cette ville, une dispute est née en 1476 sur la question des tarifs des octrois perçus. Le procès fut engagé par les villes transylvaines, mais les villes hongroises, en premier lieu Buda et Pest, sont sous peu intervenues à leur tour. Dans les procès, en cours entre 1476—78, et après la mort du roi [Mathias, 1490], sur l'instance engagée par le chapitre et terminée en 1492, les villes eurent gain de cause. En 1478 notamment, le palatin, en sa qualité de président de la cour, rejeta le tarif employé par le chapitre et promulga un autre, lequel, dans la sentence rendue, fut confirmé par la cour. Nous connaissons les deux tarifs, il nous est donc facile de dégager en clair les points d'intérêt en établissant la teneur des modifications apportées par la sentence au premier. Il est intéressant de noter que les deux tarifs, dans leur substance, sont identiques, il n'y a que deux points sur lesquels la différence est capitale. Ces deux articles sont: le drap et le bétail. Comme le volume des échanges à la foire de Nagyvárad n'était pas limité à une seule région de marché, mais il était caractéristique à l'ensemble du marché national en état de formation, nous pouvons avancer à juste titre que l'effort des villes ayant été concentré sur la modification de ces deux tarifs — ce furent les deux articles de la plus grande importance pour le marché national. Étant donné toutefois que le drap était l'article le plus important pour l'importation et le bétail constituait l'article d'exportation hongrois, il est évident qu'un marché national n'existait à cette époque que pour les objets de l'échange international. Dans le commerce extérieur, cependant, ce n'était qu'une mince couche de la classe dirigeante des villes qui avait des intérêts. Dans le procès, une coalition de tout le patriciat urbain s'était formée, elle eut donc la puissance grâce à laquelle elle eut gain de cause contre l'évêque de Nagyvárad et son chapitre, l'un des plus puissants seigneurs féodaux de la Hongrie. Les villes remportèrent une victoire semblable contre l'évêque de Nyitra dans le procès de Zsitvató. Dans ces deux procès, nombre de villes, en premier lieu Buda et Pest, avaient des intérêts et leur victoire nous surprend d'autant plus que celles-ci, qui étaient les plus riches et étroitement liées au roi, furent déboutées dans une série de procès, chaque fois qu'elles ne s'étaient pas alliées à d'autres villes et cela sous le règne du roi Mathias Corvin qui — au dire des historiens — fut le protecteur des villes. Ce fait met pleinement en évidence les limites de la coopération féodale consentie par les villes. Étant donné que le marché national et par cela même la coopération et le ralliement du troisième ordre ne présentèrent d'intérêt que pour une faible portion d'une couche de dirigeants des villes, toute tentative d'organisation des villes était à cette époque vouée à

l'échec. La «sedes tavernicalis» elle-même constitua, en dernière analyse, un obstacle au progrès. Cette cour fut le tribunal du plus important groupe de villes, celui qui avait adopté le droit de la ville de Buda. De cette organisation les deux tiers des villes étaient exclus. Le droit d'être présent à la Diète même leur sembla-t-il plutôt onéreux. Sous le règne du roi Mathias, une tentative pleine d'intérêt fut faite en vue de réunir le troisième ordre dans son ensemble et cela dans un intérêt purement fiscal. En 1476, un diplomate d'origine paysanne, George Handó, prévôt du chapitre de Pécs, devint le trésorier du roi Mathias et par cela l'autorité suprême des villes. Son intervention y était pour beaucoup dans la victoire des villes au procès de Nagyvárad. Handó fit appel à une nouvelle méthode dans la mise à contribution royale des villes. Jusqu'à cette époque, le fisc établissait les impôts selon l'importance des villes et fit la recette des contributions par un délégué spécial envoyé sur les lieux. Ce délégué du pouvoir central avait les pleins-pouvoirs à composer avec les villes sur le montant de la contribution. Handó fit venir chez lui les représentants des villes à une réunion de vote de l'impôt. Ces réunions renfermèrent déjà le noyau d'une communauté distincte de l'ordre des villes, car, en contre-partie d'un vote de l'impôt, le roi et son trésorier ne se seraient pas refusés selon toute probabilité à faire des concessions. Le procès sur les octrois devait être considéré comme telle concession, car la date de la première invitation des délégués municipaux coïncida avec celle de l'ouverture du procès de l'octroi et l'autre data peu de temps après la sentence. La portée d'une telle invitation a échappé aux dirigeants des villes. Le fisc ne put parvenir à un accord avec les représentants des villes à aucune de ces deux réunions. Après ces dialogues sans résultats la perception des contributions eut lieu suivant le procédé antérieur. Après avoir détenu deux ans et demi le poste de trésorier du roi et été nommé archevêque de Kalocsa, Handó devint grand chancelier, donc premier conseiller du roi. Son successeur à la charge de trésorier fut l'un de ses anciens collaborateurs, Orbán Nagylucsei. Celui-ci fit encore plusieurs tentatives pour faire accepter l'idée de Handó, mais ces tentatives restèrent aussi sans lendemain, les trésoriers successifs ne l'essayèrent donc même plus. Il est évident que la faiblesse du marché national était telle que les tentatives visant au rassemblement de l'ordre des villes ne purent être couronnées de succès. Par contre, dans certaines parties du pays, des marchés régionaux se formèrent effectivement et lorsque le fisc essaya de réunir les villes dans une région donnée du pays, cette tentative n'était plus vaine, et après l'unité économique, l'unité politique commença à prendre forme.